

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Fakültə: SABAH

İxtisas: Maliyə

DİPLOM İŞİ

Mövzu: “Kommersiya banklarının maliyə bazarlarında rolu”

İşin rəhbəri: Elnur Sadiqov

Tələbə: Ruslan Rəcəbli

Qrup: Sabah2 Maliyə1

Mündəricat

Giriş.....	3
I Fəsil. Kommersiya banklarının ümumi xarakteristikası.....	6
1.1. Kommersiya banklarının mahiyyəti.....	6
1.2. Kommersiya banklarının funksiyaları.....	14
1.3. Kommersiya banklarının əməliyyatları, onların təhlili və qiymətləndirilməsi.....	21
II Fəsil. Kommersiya banklarının maliyyə bazarlarında rolunun təsnifatı.....	29
2.1. Maliyyə bazarlarında bankların əməliyyatları.....	29
2.2. Kommersiya banklarının maliyyə bazarlarında qiymətli kağızları.....	36
2.3. Kommersiya banklarının fəaliyyətində Bakı Fond Birjasinin rolunun təkmilləşdirilməsi.....	49
Nəticə və təkliflər.....	52
İstifadə edilmiş ədəbiyyatların siyahısı.....	54

Giriş

Maliyə bazarları maliyə münasibətləri çərçivəsində alqı-satqı münasibətləri məcmusudur və alqı-satqı obyektini maliyə ehtiyatlarından ibarətdir. Maliyə resurslarının bərabər olmayan bölgüsü maliyə bazarlarının yaradılmasının zərurətliyinin vacib amillərindən biridir. Maliyə bazarlarının funksiyaları aşağıdakılardır:

1. Maliyə bazarları investitorlar üçün pulların ən məqsəduyğun istiqamətlərə yönəltməyə şəraiti yaradır;
2. Maliyə bazarlarının ən başlıca funksiyalarından biri, maliyə resurslarının köçürülməsinin vaxtı çəkilən xərclərin ən aşağı endirilməsidir;
3. Mülkiyyətçi ilə borc alan arasında pul vəsaitlərinin hərəkətini təmin eləyir;
4. Bazarda istehsalçı və istehlakçının görüşü vaxtı, satışa çıxarılmış aktivlərin bazar qiymətlərini müəyyən eləyir.

Maliyə bazarları 2 qrupa ayrılır:

1. Milli maliyə bazarı;
2. Dünya maliyə bazarı

Milli maliyə bazarının resursuarı daxili resursuardandır. Dünya maliyə bazarının resursuarı isə çeşidli rezidentlərin vəsaitlərinə əsaslanır.

Maliyə bazarlarının təşkilində əsas zərurətli amillərindən biri də bazarın iştirakçılarının və subyektlərinin müəyyən edilməsidir. Onlar aşağıdakılardır:

1. Əmanətcilər – şəxsi istekləri azaltmaqla yığımclar gerçəkləşdirirlər;
2. İnvestorlar – tələbatlarından bir çox maliyə resursuna malik olan və investisiyadək istifadədə olan təşkilatlar;
3. Borc alan – lazımi miqdarda maliyə resursuna sahib olmayan hakimiyyət orqanı və yaxud da müəssisə.

Maliyə bazarının subyektlərinə aid edilir:

1. Maklerlər – əsl vasitəçi kimi çıxış eləyirlər və borcu alanlarla investorların tapşırığıyla fəaliyyət göstərər və komissiyon qazanc alırlar;

2.İxtisaslaşmış maliyyə-kredit inistutlari – İnvestor,vasitəçi və yaxud borcu alan kimi çıxış edə bilməkdədirlər.Maliyyə və sigorta təşkilatları, İnvesdisiya bankları buraya aid edilməkdədir;

3.Dillerlər – sərbəst fəaliyyət gösdərirlər,vasitəçilərə bəzən isə borc götürənlərlə və invesorlarla sazişə girərlər.

Maliyyə bazarlarının tərkibində aşağıda göstərilən bazarlar vardır:

- 1.Qızıl bazarı;
- 2.Qiymətli kağızlar bazarı;
- 3.Valyuta bazarı;
- 4.Kapital bazarı.

Ölkəmizdə maliyyə bazarlarının yaranması əsasən maliyyə institutlarının yaradılmasıyla bağlıdır.Bu proses təkmilləşmiş qanunvericilik olmadan həyata keçirilmişdir və həyata keçirilməkdədir. Müəyən maliyyə institutlarının əməliyyatı bugünədək Prezidentin verdiyi sərəncamı, hökumətin verdiyi qərarları və yaxud da fərqli idarələrin təlimatıyla tənzimlənir.Bunun kimi vəziyyət, maliyyə bazarlarının seqmentlərinin yaradılmasına pis təsir eləyir.

Maliyyə resurslarının iştirakçıları arasında yığının faydalı bir şəkildə paylanması maliyyə bazarlarının başlıca öhdəliyidir.

Pul bazarının başlıca instutu Mərkəzi Bank və bank-kredit müəsisələridir (kredit təşkilatları və kommersiya bankları).

Mərkəzi Bank başqa dövlətlərdə olduğu maliyyə sistemində zəruri mövqeyə sahibdir. Qanunla Mərkəzi Bankın pul bazarında hüquqi tənzimlənməsi təmin edilməkdədir. Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin başlıca hədəfi qiymət dəyişməzliyini təmin etməkdən və həmçinin ödəmə və bank sistenlərinin inkişafını və sabitliyi təmin etməkdəndir. Bu missiyanın həyata keçirilməsi Mərkəzi Bankla pul kredit siyasətiylə yanaşı, iqtisadiyyatın hökumət tərəfindən tənzimlənməsinin başqa sahəsində də xüsusi səlahiyyətlər tələb etməkdədir.

Ölkəmizdə maliyyə bazarlarının üzləşməkdə olduğu başlıca problemlərdən biri resurs bazası çatışmazlığıdır. Maliyyə resurslarının ilk satışında başlıca rol kommersiya təşkilatlarına aid edilməkdədir. Kommersiya strukturları təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək ilə götürdükləri kəri toplayaraq, bir neçə resurs fondlar yaradır. Amma dövlətimizin kommersiya strukturları məhdudlaşdırılmış həcimdə müvəqqəti sərbəst vəsaitlərə malikdirlər, ondan ötrü ki, iqtisadiyyatın fərqli qollarıyla bağlı müəssisə və təşkilatların mənfəətsiz işləməkdə olanların miqdarı ticarət sahəsində 85.7 faiz, tikinti sahəsində 3.6 faiz, maliyyə və sığorta sahəsində 2.7 faiz, nəqliyat anbar təsərrüfatında 78.5 faiz, sənaye sahələrində 4.5 faiz təşkil etmişdir (2013).

Dövlətimizdə axır vaxtlar maliyyə bazarlarının inkişafına şərait yaradılması üçün bir çox tədbirlər həyata keçirilmişdir. İlk olaraq investitorların maliyyə institutlarına etibarının artırılması, kredit sahəsində riskinin aşağı salınması və həmçinin, qiymətqoyma sisteminə də aid olunmaqdadır.

Ölkədə uçot segmentinin əsas maliyyə alətləri hökumətin qismüddətli öhdəlikləri, Milli Bankın notları və onların emissiyası, həmçinin yerləşdirilməsindən ibarətdir. Banklararası valyuta bazarı balansın doğru tərzdə tənzim edilməsini, xüsusən də Milli Bank olmaqla, nəzarət orqanlarının tələb elədiklərinin, yerinə yetirilməsini qismüddətli kredit və həmçinin, depozitlər formasında pulların paylanılmasını təmin eləyir.

Milli Bankı bu sinifdə kreditləri təzədən maliyyələşdirmə qaydasına uyğun olaraq Kommersiya banklarına göndərir. Maliyyə bazarının vəziyyətinə uyğun olmaqla, Milli Bank, pul kütləsinin nizama salınmasının, dəyişməzliyinin, həmçinin, bankın likvidliyinin təminatı üçün təzədən maliyyələşdirmənin faizini müəyən eləyir. Maliyyə-kredit siyasətinə görə nəzərdə tutulmuş alətlərdən vasitəsilə Milli Bank, o cümlədən infilyasiya səviyyəsini, dövrindəki pulun kütləsi, həmçinin, dünyanın başlıca İEO dövlətlərinin pulları ilə nisbətdə milli valyutanın kursunu tənzim edir.

I FƏSİL. Kommersiya banklarının ümumi xarakteristikası

1. Kommersiya banklarının mahiyyəti

Kommersiya bankı, əmanətləri ictimaiyyətdən almaq və kar əldə edilməsi üçün investisiya kreditləri funksiyalarını həyata keçirən maliyyə təşkilatlarıdır. Əslində, kommersiya bankları, adından da anlaşılabacaq üzrə, mənfəət yönümlü təşkilatlardır, başqa sözlə gəlir götürmək üçün bank işi eləyirlər. Kommersiya bankları bir çox hallarda qismüddətlik kreditlər vasitəsiylə əməliyyatlar eləyirlər. Borcu alanlardan yuxarı faizlər alır, ancaq əmanətcilərlə nisbətdə aşağı faiz ödəyərlər və 2 faiz arasında olan müxtəliflik onlar üçün əsas kənd təşkil etməkdədir.

Bilinən haldır ki, bu məfhum bankçılığın ilkin addımlarında yaranmışdır. Müşdərilərin arasında tacirlər çoxluq təşkil elədiyindən, bu banklar kommersiya bankları adlanmağa başlamışdır. Hazırda bu anlayış o zamanki mənasını itirmişdir. “Kommersiya” anlayışı bankın “işgüzar” xüsusiyyətini, fəaliyyətlərindən əsl olmamaqla təsərrüfatçılığın bütün subyektlərinə servisi ifadə edir. Bu bankların fəaliyyətinin etibarlılığı üçün bankın likvidlik balansinin olması zərurətdir, başqa sözlə, bankın yetərincə kapitalı olmalıdır, və bir bank kimi bütün tələbləri təmin etməlidir. Belə banklara oxşayan qurumlar keçmişdə fəaliyyət göstərmişdir. Qədim Mısırdə bank əməliyyatları bizim eradan əvvəl iki min yeddi yüzüncü il tarixdə yerinə yetirilirdi. Hammurapinin qanunları sübut edir ki, hələ o vaxtlar Babil və Aşşur dövlətlərində pul vəsaitlərinin saxlanması forması, suda əməliyyatları qanun üzrə nizamlanırdı. Səssudalar ancaq pul vasitəsilə deyil, mallar vasitəsi ilə olmaqla da verilmək də idi. Onların üzərinə faiz dərəcələri hesablanırdı, malların tutulduğu yerlər ehəranlar idi, bura daha təhlükəsiz yerlər idi. Amma bugünkü mənada kredit hesablaşmaları institutu kimi

ilkin müəssisə İtalyada min dörd yüz yeddinci il tarixində Geniyada (Bank de Sam Corso) yaranmışdı, bank sahibləriysə səraflar təşkil edirdilər. Buna görə banka kəlməsi italyan dilində "banco" (səraf masası, vəsait masası) kəlməsindən törəmişdir. Buna baxmayaraq, günümüzdəki bankların ilkin nümayəndələri fərqli ölkələrdə sənaye prosesinin yaratdığı nəticə kimi əmələ gəlmişdir. Bankların ən birinci yaradılanları 18-ci əsirdə, digərləri 20-ci əsirdə yaradılmışdır. O zamanlar bank müştəriləri əsas etibarilə müəsisələr, müəsisələrin sahibləri olmuşdur. Kommersiya banklarından bir neçəsi həmin vaxtda hissə iştirakıyla, müəsisələrin buraxmaqda olduğu isdiquazların alınması və yaxud da uzunmüddətli kreditlərin verilməsi üzrə ixtisaslaşmağa başladı. Başqaları qismüddətli kreditlər üzrə, o cümlədən veksellərin uçuğu, depozit vəsaitlərdən maliyələşdirilmiş bank aksepti və qismüddətli kreditlərin verilməsi üzrə ixtisaslaşmağa başladılar. Başqaları isə eyni zamanda hər iki fəaliyyətlə məşğul olurdular ki, bu da onların çoxunun 19-20 əsrlərin dövrü böhranları zamanı müflisləşməsinə gətirib çıxardı. Kommersiya banklarının xarakterik xüsusiyyəti onların ikili ixtisaslaşmasından ibarətdir, yəni təsərrüfatçılıq subyektləri ilə iş və ayrı-ayrı şəxslərin depozitlərinin qəbul olunması zamanı ixtisaslaşmasından ibarətdir. Axırıncılar kommersiya banklarına imkan yaradır ki, təsərrüfatçılıq subyektlərinin fəaliyyətini maliyələşdirdirsinlər və habelə özlərinin investisiyalarını maliyələşdirdirsinlər. Bu əlamətlərinə görə onlar xaricdə qarşılıqlı kreditlər üzrə cəmiyyətlərə, kooperativlərə (məyən fəaliyyətlə məşğul olurlar), özəl müştərilərlə işləyə və mənzil inşası (və ya alınması) üçün kreditlər verən əmanət banklarına ayrılırlar. Kommersiya bankları arasında bütün ölkə ərazisində şöbələri və regional kommersiya bankları olan iri banklar fərqlənir. Qarşılıqlı kredit və kooperativlər cəmiyyəti şəbəkəsinin mövcud olduğu və əmanət banklarıların yaradılmadığı müəyyən ölkələrə kommersiya bankları xəzinədaliq bonları, dövlət isdiquazları ilə əsas əməliyyatları gerçəkləşdirirlər. Bundan əlavə, bir çox hallarda onlar dövlət qiymətli kağızların mütləq vəsait

yatırımları aparmalıdırlar. Kommersiya bankları həm də bankda hesabları olan özəl şəxslərə onların qiymətli kağızlar portfelinin idarə olunması şəklində servislər də təklif eləyirdilər. Bununla da onlar birja vasitəçilərinə rəqabət təşkil eləyirdilər ki, bu da onları bu sahədə servislər sıfərində fəal olmayan qarşılıqlı kredit, kooperativ olan cəmiyyətləri şəbəkəsi və əmanət banklarından fərqləndirirdi. Müasir şəraitdə kommersiya bankının təsərrüfat subyekti kimi anlaşılməsinə kifayət qədər tez-tez təşkilati-funksional, texnoloji, vasitəçi mövqeyindən yanaşırlar. Bununla da onun güclü idarə etmə alətlərindən biri kimi pul tədavülü və kredit münasibətlərinə servis göstərən ictimai inkişaf və təsərrüfat subyekti instrumenti kimi rolu azalır. Bankların məğzinin təhrif edilmiş şəkildə anlaşılməsi və onların rolunun kiçildilməsi həmin bank təsisatlarının funksiyalarının əsassız şəkildə məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxarır. Məsələn, kifayət qədər tez-tez əsassız olaraq paylaşdırma (bölüşdürmə) funksiyası daha çox mənfəət alınması məqsədilə kapitalın yerdəyişməsi ilk yerə irəli çəkilir. Bankların ictimai funksiyası maddi nemətlərin təkrar istehsalını stimullaşdırmaq və iqtisadi tərəqqinin hərəkətverici qüvvəsi olması -isə kənarda qalır. Bununla belə, müasir kommersiya bankı pul tədavülünün və bütün formalarda kreditin fəaliyyət göstərməsi qaydalarının yaradıcısı kimi çıxış edən təşkilatdır. Onun üçün də banklar ölkənin milli sərvətlərinin toplayıcısı rolunda çıxış eləyir, istehsal və tədavül strukturuna iqtisadi təsir orqanı sayılır. Hazırda daha çox mənfəət götürmək banklar və bank fəaliyyəti haqqında qanunvericilikdə kommersiya bankının orientasiyasında başlıcasıdır. Bank təsisatlarının fəaliyyəti çox rəngarəngdir, onun üçün də onların mahiyyəti kifayət qədər qeyri-müəyyən olur. Müasir cəmiyyətdə banklar əməliyyatların ən rəngarəng növləri ilə məşğul olurlar. Onlar təkcə pul dövriyyələri və kredit münasibətlərini təşkil etmir, həm də onların vasitəsi ilə iqtisadiyyatın maliyələşdirilməsi həyata keçirilir, sigorta əməliyyatları qiymətli kağızların alqı-satqısı aparılır, bəzi hallarda isə vasitəçilik sövdələri və əmancaq idarə olunması həyata keçirilir. Bank

təsisatları məsləhətçilər (konsaltinqlər) rolunda çıxış eləyir, xalq təsərrüfatı proqramlarının müzakirəsində iştirak eləyir, statistika aparır, özlərinin, yardımçı təsərrüfatlarına malik olurlar. Kommersiya bankı təsərrüfatçılığın müstəqil subyektidir, hüquqi şəxs hüququna malikdir, bank məhsulunu istehsal və realizə eləyir, servislər göstərir, kommersiya hesablaşması prinsipləri üzrə fəaliyyət göstərir. Bankın vəzifəsi müəssisələrin vəzifəsindən az fərqlənir, belə ki, o öz servisləri və məhsulları ilə ictimai tələbatın təmin olunması, əldə edilmiş mənfəət əsasında həm öz kollektivinin üzvlərinin, həm də bankın əmlakın sahibçisinin maraqlarının realizasiyaları ilə bağlı məsələləri həll eləyir. Bank onun nizamnaməsi ilə müəyən edilmiş istənilən təsərrüfat fəaliyyəti növünü həyata keçirə bilər. Bank da istənilən müəssisə kimi xüsusi icazəyə (lisenziya) malik olmalıdır. Sənaye, kənd təsərrüfatı, inşaat, nəqliyyat və rabitədən fərqli olaraq banklar istehsal sferasında deyil, mübadilə sferasında fəaliyyət göstərirlər, onlar da resursuarı "satin alır", aldiqlarını "satır", təkrar bölüşdürmə sferasında fəaliyyət göstərir, əmtəə mübadiləsinə yardım eləyirlər. Bankların öz "saticıları", ambarları, xüsusi "məhsul resursu" vardır, onların fəaliyyəti əksəriyyətlə pulların dövranlığından aslıdır. Bununla da banklarla ticarət sferası arasındakı oxşarlıq əsasən sona çatır. Kommersiya bankı təsərrüfat hesablı müəssisə sayılır. Bu onu bildirir ki, kommersiya bankının fəaliyyətində başlıcası iqtisadi maraqların realizə olunmasıdır. Bankın işinin bütünlüklə öz iqtisadi maraqlarının realizasiyasına tabe etdirilməsi bütün başqa motivlərin və məqsədlərin tabe etdirilməli olduqları ali prinsip sayılır. Bunsuz bank iqtisadi müəssisə kimi baş tutmaya bilər. Məsələn, onun fəaliyyətinin iqtisadi maraqlarla ziddiyyət təşkil edən hər cür ideoloji geyələşdirilməsi mütləq şəkildə bankı əsl məğzini itirən aparata çevirir. Bu, təkcə kommersiya banklarına deyil, onun müştərilərinə də aid edilir. Bank əsasən özünün deyil, öz gənin resursuarı hesabına işlədiyindən, özü üçün deyil, bütün təsərrüfatçılıq subyektləri üçün və bütün vətəndaşlar üçün borc götürdüyündən, israfçılıq həm bank üçün, həm də ondan resursuarı borc götürən

və onları qaytarmalı olanlar üçün də fəlakətlidir. Bank müəssisə kimi öz dəyər forması olan məhsul istehsal eləyir. Bankın məhsulu rolunu kreditlə birlikdə pul dövriyyəsində olan ödəniş (tədiyyə) vəsaitləri oynayır. Müəyən mənada servislər də bankın məhsulu kimi çıxış eləyir. Onlara ənənəvi servis növləri ilə yanaşı hesablaşmaların təşkili (nəqd və nəqdsiz formada), əmanətlər, kreditləşdirmə ilə yanaşı qeyri-ənənəvi olan qarantiyaların (zəmanətlərin), zəminliyin, məsləhətlərin (konsaltinq) verilməsi və s. də aid edilir. Bank servislərinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar nəinki təkcə pul əsasına malikdirlər, həm də özünüartan dəyər səciyyəsinə malikdirlər. Məsəlçün əmanətçilərdən alınmış resursu kredit müəssisələri üçün pulsuz deyil. onun üçün də resursu elə istifadə olunmalıdır ki, onlar nəinki təkcə sahiblərinə qaytarıla bilsin, həm də əmanətlər üzrə faizlərin verilməsi, məsrəflərin kompensasiyası və heç olmazsa, minimal mənfəət əldə edilməsi üçün kifayət qədər artım almaya imkan versin. Bank akkumulyasiya olunan resursuandan istifadə etməyə və onları kredit şəklində ehtiyacı olan bərc alanlara sari elə yönəltməlidir ki, onun servisi hər hansı bir halda bank fəaliyyəti vasitəsilə dövriyyəyə buraxılmış dəyərin özəl artımına imkan versin.

Günümüzdə kommersiya bankları, müəssisələrin qismüddətli kredit ehtiyaclarını qarşılamaqla, depozid və başqa qaynaqlardan təmin elədiyi sərmayəni, müəssisələrə kredit olaraq verməkdə bir körpü rolunu oynayaraq, ölkənin iqtisadi həyatının inkişafında zəruri rol oynayirlar.

Kommersiya banklarının güvənli müəssisələr olması, vəsait təmin etmə imkanlarının çoxluğu kimi səbəblərlə, kapital bazarı fəaliyyətləri və əməliyyat həcmələri başqa vasitəçilərə nisbətən daha çoxdur. Kommersiya bankları kapital bazarına aid bir çox məsələlərdə fəaliyyət göstərir. Əlaqəli banklar əməliyyat həcmənin və kapital bazarının əməliyyatları və kapital bazarının ən təsirli maliyyə qurumlarıdır.

Kommersiya banklari pul siyasətinin effektivliyini artırır. Bir ölkədə effektiv pul siyasətinin aparılması üçün qabaqcıl bir bank sisteminin mövcud olması lazımdır. Mərkəzi bankların pul siyasəti ilə bağlı istifadə elədiyi bütün vasitələr yalnız inkişaf etmiş bir kommersiya bank sisteminin mövcudluğu şəraitində iqtisadiyyata təsir edə bilər. Bir iqtisadiyyatda hökumətlər pul siyasətini təyin eləyirlər, mərkəzi banklar bu siyasəti gerçəkləşdirirlər və banklar pul siyasətini aparmaq üçün lazımi alətlər yaradırlar.

Kommersiya banklari, bir çox hallarda, 1, 3, 6, 12 ay müddətli depozid hesabları açır və istifadə elədikləri kreditlər bir il ya da daha azdır. Pul siyasəti alətləri bir il ya da daha az müddətdə istifadə olunur, belə ki, kommersiya banklari pul siyasətinin həyata keçirilməsində zəruri vasitədir. Tətbiq olunan müxtəlif ödəmə və kreditləşdirmə üsulları vasitəsi ilə beynəlxalq ticarətin artmasına kömək eləyirlər.

Kommersiya banklari, izlədikləri kreditləşdirmə siyasəti ilə iqtisadiyyatda gəlirlərin bölgüsünə təsir eləyirlər.

Kommersiya banklari əsas funksiyaları ictimai əmanətləri depozid kimi toplamaq və müştərilərə qısa müddətli kreditlər vermək olan banklardır. Bunlara bəzən depozid banklari deyilir. Banklar emissiya banklari, investisiya və inkişaf banklari, xüsusi təyinatlı banklar və kommersiya banklari kimi məhdudlaşdıqda, əksər ölkələrdə kommersiya banklari bunlar arasında ən böyük payı təşkil eləyir. Bəzi topladıqları vəsaitlər gündəlik ehtiyaclar üçün qarşılıq olaraq ayrılır, qalanları isə kommersiya və sənaye sahələrində istifadə olunur. Kommersiya banklari əmanət sahibləri ilə sıx əlaqədədirlər.

Kommersiya banklari pul, kredit və kapital bazarlarında kiçik əmanətlərin sərmayəyə dönüşməsində, ölkədə ticari həyatın və sənayenin inkişafında çox rol oynayır.

Kommersiya banklari pul və kredit bazarinin ən əsas təməl daşıyıcısıdır. Qismüddətli fondlari toplayir və qismüddətli vəsait ehtiyacı olanlara kredit olaraq verir. Pul və kredit bazarında kommersiya banklarının əsas rolları:

- Kommersiya banklari iqtisadiyyatin maliyləşdirilməsi və resursuari invetsisiyalara çevirmək üçün vasitəçilik eləyirlər;
- Fondların əldə olunması və istifadəsi makro səviyyədə daha geniş bazada yayılması imkanı tapir.
- Bu banklar inkişaf elədikcə məcmu kredit təklifi və məcmu kredit tələbi arasındakı fərq azalir.
- Ümumilikdə kommersiya bank sektorunda rəqabətin artması gözlənilə bilir. Depozit faiz dərəcələri inflyasiya səviyyəsindən yuxarı olan bir kursu izlədiyi müddətdə iqtisadiyyatin yığım tendensiyası artar. İqtisadi inkişafı təmin edən mənbələr və kanallar keyfiyyət və kəmiyyət baxımından inkişaf edər. Beləliklə, inkişafın maliyləşdirilməsi asan, həcmli və sürətli şəkildə təmin edilə bilir.

Kommersiya banklari, iqtisadiyyata bir sıra servislər göstərirlər. Kommersiya banklari bir ölkənin istehsalı, ticarəti və sənayesinin mərkəz nöqtəsini təşkil eləyir. Wik Sellin deyimi ilə "Bank, müasir məzənnənin ürəyi və mərkəzi nöqtəsidir".

Aşağıdakı bəndlər kommersiya banklarının zəruriliyini vurğulayir:

1. əmanətləri təşviq etmək və kapitalin formalaşmasını sürətləndirmək.
2. ticarət və sənaye üçün maliyə və kredit.
3. tərs bölgələrdə filial açaraq balanslaşdırılmış regional inkişafı təşviq etmək.
4. Bank krediti sahibkarların iqtisadi inkişaf prosesini sürətləndirmək üçün yenilikləri və invetsisiyalarını təmin eləyir.
5. Kənd təsərrüfatı, kiçik sənaye, pərakəndə ticarət və ixrac kimi prioritet sahələrin geniş miqyaslı istehsalını və inkişafını dəstəkləməyə kömək eləyir.
6. Girov qoyanların daha çox kredit vermək qabiliyyətinə və onların nağd mövqelərinə keçid qabiliyyətinə görə kreditlər yaratmaq.

7. Onlar ticarət və sənaye sahələrini genişləndirməyə kömək eləyir.

8. Beləliklə resursuvarın optimal istifadəsini təmin eləyir.

Kommersiya banklarını başqa banklardan və müəssisələrdən fərqləndirən ən zəruri xüsusiyyət, çeklərin depozidlərindən ötürü birdəfəlik pulun yaradılmasıdır. Kommersiya banklarının başqa maliyyə qurumlarından ayrılmasının ikinci zəruri nöqtəsi kommersiya banklarının başqa vasitəçi qurumlardan daha çox aktiv və öhdəlik strukturlarını diversifikasiya edən maliyyə vasitəçi qurumları olmalarıdır.

Kommersiya bankı depozitləri qəbul eləyir, hesab servislərini nəzarət eləyir, fiziki və ipoteka kreditləri verən əmanət sənədləri, fərdi və kiçik biznes üçün qənaəət hesabları kimi əsas maliyyə məhsulları təmin eləyir.

Kommersiya bankları tərəfindən təqdim edilən məhsullar və servislər. Kommersiya bankları tərəfindən təqdim olunan bəzi məhsullar, insanların çoxunun hər gün istifadə elədiyinə bənzərdir. Kommersiya bankları bir sıra məhsul və servislər təklif eləyir. Bunlara aşağıdakılar aid edilir:

Kredit kartı əməliyyatları, mobil ödəmə həlləri, hədiyyə kartları və elektron çek servisləri kimi kommersiya servisləri xarici valyuta, maliyyə və qlobal ödəmələr kimi qlobal ticarət servisləri, fondun toplanması və ödənilməsi, saxtakarlıqların qarşısının alınması kimi xəzinədarlıq servisləri, biznes kapitalı, kommersiya daşınmaz əmanətin maliyyələşdirilməsi, avadanlıqların maliyyələşdirilməsi və müəssisələr üçün kredit servisləri, işəgötürənlər və işçilər üçün pensiya məhsulları və servisləri, şirkətlər və təşkilatlar üçün nəzərdə tutulmuş sığorta məhsulları, məsləhət servisləri, avtonəqliyyat servisləri, təyyarə kreditləri, investisiya kreditləri və s. Kimi xüsusi biznes növləri üzrə xüsusi servislər.

Kommersiya bankı bir müştəriyə borc verəndə bank öz əmanətini ödəmədən daha yüksək faiz alır. Məsələn, bir müştəri kommersiya bankından illik 2 faiz faiz dərəcəsi ilə 5 illik depozit satın alır. Həmin gün başqa bir müştəri həmin bankdan beş illik avtomobil krediti alır, illik 10,000 dollar məbləğində. Sadə bir

faiz nəzərə alaraq, bank beş il üçün depozid müştərisinə 1,000 dollar və avtomatik kredit müştərisindən 2,500 dolları ödəyir. 1500 dollarlıq fərq xalis faiz gəliri nümunəsidir və bankın gəlirini əks etdirir. Kommersiya bankı ipoteka və başqa bank servisləri üçün müştərilərin haqlarını toplayaraq gəlir əldə edə bilər. Məsələn, bəzi banklar hesabları və başqa bank məhsullarını yoxlamaq üçün haqları alırlar. Bundan əlavə, bir çox kredit məhsulları faiz ödəmələrinə əlavə olaraq ödəmələr aid edilir. Məsələn, ipoteka krediti ümumilikdə kredit məbləğinin 0,5 faiz -dən 1 faiz -ə qədər tutulur.

Bəzi kommersiya banklarında investisiya bank filialları var. Ticarət bankları kiçik, qismüddətli, nisbətən likvid əmanətlərin alınması və pərakəndə əmanət sahiblərindən daha böyük, daha uzun müddətli kreditlərə dönüşməsi ilə öz gəlirlərini yaradır. Bu biznes kreditləri və ipoteka şəklində olunur.

Kommersiya banklarının başqa servislərinə borclar və kredit kartları, fərdi bankçılıq, pul və başlıq təminatları, pul vəsaitlərinin idarə olunması və ödəmələri aid edilir. Bu çeklər və ticarətin maliyləşdirilməsi vasitəsi ilə olunur.

1.2. Kommersiya banklarının funksiyaları

Bir kommersiya bankının funksiyaları iki kateqoriyaya ayrılır:

- 1) Əsas funksiyalar
- 2) Agentlik funksiyaları daxil olmaqla, ikinci dərəcəli funksiyalar.

1) Əsas funksiyaları.

Kommersiya bankının əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

- a) depozitlərin qəbul edilməsi;
- b) kreditlər və avanslar vermək;
- a) Depozitlərin qəbul edilməsi

Bir kommersiya bankının ən zəruri fəaliyyəti depozitlərin əhalidən cəlb olunmasıdır. Əmanət sahibləri, onları banklara yatırmaları daha uyğun görürlər.

Depozidin xüsusiyyətindən asli olaraq, bank da faiz qazanır. Beləliklə, bank əmanətləri faiz gəliri ilə artır. Faiz dərəcəsi yüksəkdirsə banklara depozid qoyuluşu daha da artır. Həm də var banklara yatırılan vəsaitlərin təhlükəsizliyi də təmin olunur.

b) kreditlərin və avansların verilməsi

Kommersiya bankının ikinci zəruri funksiyası kreditlər və avansların verilməsidir.

Bu cür kreditlər və avanslar nisbətən daha yüksək faiz dərəcələrində ictimaiyyətə və iş dünyasına verilir.

Kredit müəyyən bir müddətə verilir. Bir çox hallarda, kommersiya bankları qısa müddətli kreditlər verir. Ancaq, müddətli kreditlər bir ildən uzun yəni, uzunmüddətli də ola bilər. Borcalan məbləği ümumi şəkildə ya da hissə-hissə götürə bilərlər. Ancaq faiz dərəcəsi ümumi məbləğə əsasən hesablanır. Kreditlər həmçinin tam ya da hissə-hissə geri ödəyə bilər.

Avans kreditlərdən müəyyən qədər fərqlidir, ona görəki, onlar yalnız qısa müddətə verilir. Bundan əlavə avansın verilmə məqsədi gündəlik biznes ehtiyaclarının ödənilməsidir. Avansların faiz dərəcələri banklar üzrə dəyişir.

2) İkinci dərəcəli funksiyaları.

Depozitlərin qəbul edilməsi və kreditləşməsinin əsas funksiyalarına əlavə olaraq, banklar bir sıra başqa funksiyaları yerinə yetirirlər. Bunlar aşağıdakılardır:

- a) təhlükəsiz rəflər ya da kilidli kabinetlər təmin etməklə qiymətli əşyaların, zəruri sənədlərin və qiymətli kağızların saxlanması;
- b) müştərilər üçün mübadilə imkanlarının təmin olunması.
- c) bir yerdən başqasına pul köçürmələri; bankda bir filialdan başqasına.
- d) Müştərilərinin adına, onların malların, maşınların, nəqliyyat vasitələrinin və s. alınması üçün ödəmənin davamlı təminatı;
- e) biznes məlumatlarının toplanması və təmin olunması;

- f) tələb olunan layihələrin və ödəmə sifarişlərinin verilməsi;
- g) Müşdərilərin kredit dəyərlərinə dair hesabat təqdim etmək.

Banklar pulu depozidlər vasitəsi ilə cəlb eləyirlər. Banklar tərəfindən bir çox hallarda aşağıdakı tip depozidlər qəbul olunur:

1. Cari deposit;
2. Əmanət depozidləri;
3. Sabit depozidlər.

İki pilləli bank sisteminin ikinci pilləsində dayanan kommersiya bankları, topladıqları əsas kredit resurslarını cəmləyir, fiziki və hüquqi şəxslərə maliyyə servisləri və müxtəlif servislər göstərirlər. Onların başlıca qayəsi maksimum dərəcədə mənfəət əldə etməkdən ibarətdir. Yerinə yetirdikləri funksiyalar isə əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Keçici pul vəsaitlərinin səfərbər olunması, kapitala döndürülməsi;
2. Kreditləşdirmə;
3. Kassa və hesablaşma servisləri;
4. İqtisadiyyat və maliyyə sahəsinə dair məlumatlandırma;
5. emissiya yaratma;
6. təsərrüfat sahəsində servislər;
7. kredit pulların buraxılışı.

1. Keçici pul vəsaitlərinin səfərbər olunması, kapitala döndürülməsi funksiyası ondan ibarətdir ki, kommersiya bankları əmanətlər şəklində qəbul elədiyi səfərbər edilmiş pul gəlirlərini ssuda kapitalına döndürür və sahibkar və fiziki şəxslərə və həmçinin, quruluşlara kredit verir. Bu funksiya kommersiya banklarının başlıca funksiyalarından biridir. Kreditlə təmin edilənlər isə məqsədyönlü olaraq, əldə elədikləri kreditləri, əldə edəcəkləri mənfəət və gəlirləri maksimumlaşdırmaq məqsədi ilə sahib olduqları biznesin genişləndirilməsinə, yəni, texnoloji avadanlıqların quraşdırılmasına və texnoloji cəhətdən inkişafın təmin olunmasına, yeni obyektlərin yaradılmasına, istehsalın

maksimumlaşdırılmasına, istehlaka tətbiq eləyirlər. bütün bunlar kommersiya banklarının ilk funksiyasını təşkil eləyir.

Kommersiya banklarının həyata keçirdiyi bir başqa funksiya isə kreditləşdirmə funksiyasıdır. Bu funksiya çox əhəmiyyət təşkil etməkdədir. Banklar tərəfindən deposit kimi qəbul edilərək qəbul edilən pul vəsaitləri, ehtiyacı olanlara səmərəli məqsədlər üçün ayrılır. Bu funksiya onun üçün zəruridir ki, ölkənin iqtisadi inkişafı başlıca olaraq bankların kredit planlarından aslıdır. Banklar müxtəlif formalarda kredit təminatını gerçəkləşdirirlər.

Kommersiya banklarının əsas funksiyaları bir cümlədə ümumiləşdirilə bilər: banklar kredit vermək üçün borc alırlar. Kommersiya banklarının cəmiyyətin ehtiyaclarını ödəmək üçün inkişaf etdirdikləri başqa funksiyaları vardır:

1) Banklar depozitlər şəklində borc alırlar. Bu funksiya zəruridir, ona görəki banklar əsasən özləri tərəfindən ictimaiyyətə qoyulmuş vəsaitlərdən aslıdırlar. Banklar tərəfindən alınan depozitlərin aşağıdakı növləri ola bilər:

I. Tələb edilən depozitlər ya da cari hesab depozitləri:

Hesab sahibinin cari hesabda pul yatırməsi halında istənilən vaxt xəbərdarlıq etmədən qismən ya da tamamilə geri götürülə bilər. Bu hesablar bir çox hallarda, biznes ödəmələri etmə gərəyi qeyri-müəyyən olan iş adamları tərəfindən tutulur. Banklar ümumiyyətlə borc vermək məqsədi ilə bu qismüddətli depozitləri istifadə etməyəcəkləri üçün və onlara qarşı dəqiq olaraq resurs ayırmaları gərək olduğu üçün onlara faiz ödənilmir.

Ancaq, bu cari hesablar bank hesab sahiblərinə bəzi imkanlar və imtiyazlar verir. Bunların hesab sahiblərinə verilmiş çeklər vasitəsi ilə ödənilir. Əlavə olaraq, cari hesab sahiblərinin adına, bank çekləri, layihələr, dividend razılığı, poçt sifarişləri və s. həyata keçirilir.

II. Sabit Depozit ya da Müddətli Depozit:

Bunlar on beş gündən bir neçə ilədək dəyişən sabit bir müddət üçün olunur. Bu səbəblə bu depozitlər bu dövrün sonuna qədər geri çəkilə bilməz. Ancaq, bu

dövr ərzində bankdan bu borcları təmin etmək üçün kredit götürə bilər. Sabit depozitlər daha yüksək faiz dərəcələrində ödənilir. Sabit depozitlər yüksək faiz dərəcəsinə malik olduğu üçün, insanlar üçün yaxşı bir yatırım mənbəyidir.

III. Əmanət depoziti:

Bu vəziyyətdə depozitlər həftədə bir dəfə çəkilə bilər. Bəzən bir vaxt çəkilə biləcək ümumi məbləğdə və depozitdə yerləşdirilə bilən ümumi məbləğdə məhdudiyyətlər var. Bu depozitlər, bir çox hallarda, qismüddətli əmanətlərini qorumaq üçün bir çox hallarda, sabit maaşlı insanlar olmaqla kiçik vasitələrlə olunur. Cari hesab depozitləri kimi, əmanət bankı depozitləri də tələb əsasında ödənilir və çeklərlə çəkilə bilər.

Bununla yanaşı, insanların əmanət banklarının depozitlərindən tez-tez istifadə etməsinə mane olmaq üçün bu hesablardan çeklərin (çeklərin ya da başqa yolların) neçə dəfə çəkilməyinə aid bəzi məhdudiyyətlər vardır. Əmanət depoziti sabit depozitlərdən daha aşağı faiz dərəcələri daşıyır.

2) Bankın bir başqa funksiyası, başqalarına borc verməkdir. Bank yatırılan pulu başqalarına borc verməzsə, depoziddən depozit sahiblərinə faiz ödəyə bilməz. Banklar, işadamlarına və firmalara bir çox hallarda qismüddətli kredit verir. Çünki bank qısa müddət üçün vəsait yatırmış insanların tələblərini qarşılamaya hazır olmalıdır.

Bank kreditləri artırmaqla kar əldə eləyir. Ancaq bank, başqa insanların vəsaitini ələ alır və depozit sahiblərinin tələblərini qarşılamaq üçün biraz hazır vəsait ayırmaya məcburdur. Beləliklə, borc vermək və əmanətləri qorumaq mövzusunda böyük bir diqqət ayırmalıdır.

Bank, likvidlik və karlılıq arasında yaxşı bir tarazlıq qurmalıdır. Aktivləri daha çox likvid olaraq tutarsa, karı azalar və daha çox kar əldə etməyə çalışarsa, depozit sahibinin tələbini qarşılamaya bilər.

Banklar kreditləri aşağıda göstərilənlər əsasında təkmilləşdirir:

1. Nağd pul krediti

Nəqd pul sistemində borcluya bankdan borc ala biləcəyi bir kredit limiti tətbiq olunur. Ancaq, bir kredit limiti vermədən öncə bank, borclunun kredit dəyərləri mövzusunda əmin olmalıdır. Ancaq, kredit limitinin borclu tərəfindən faktiki istifadəsi, çəkiləcək məbləğə bağlıdır. Borclu tərəfindən ödənəcək faiz, faktiki olaraq kredit limiti tutumu üzərindən hesablanır.

2. Tələbli kreditlər:

Bu kreditlər istənilən vaxt bank tərəfindən tələb oluna bilən kreditlərdir. Borcalana verilən tələb olunan kreditin ümumi məbləği depozid olaraq birdəfəlik ödənilir. Bu səbəbdən faizlər tələb olunan kreditin məbləğindən ödənilir. Tələbli kreditlər bir çox hallarda brokerlərə verilir.

3) Pul köçürmələri:

Banklar müştəriləri üçün bir yerdən başqasına pul köçürür. Bu müştərilər üçün təqdim edilən ən vacib əhəmiyyət kəsb edən servis növüdür. Bu həmçinin vaxt itkisinin önənlənməsi nöqtəyi-nəzərindən zəruri amildir.

4) Çəşidli Funksiyalar:

Günümüzdə bir bank, müştərilərinə müxtəlif şəkillərdə servis verməkdədir. Bağlı dolablar ya da güvənli kassaları vardır. Müştərilərin dəyərlə əşyalarını güvənli bir şəkildə saxlamağı hədəfləyirlər. Bundan başqa, bir bank müştəriləri adına faiz toplayır və anonim şirkətlər adına dividendlər verir. Müştəriləri üçün şirkətlərin səhmlərini alıb satırlar. Müştəriləri adına sigorta haqqlarını depoziddən ödəyir. Ölənlər müştərilərin istəklərini yerinə yetirir və onlar üçün bir vəkil olaraq hərəkət edirlər.

Bu günlərdə bankların funksiyaları çox və müxtəlifdir. Banklar sadəcə tacir pul vəsaiti deyil, həmçinin pul istehsalçısıdır. Kredit yaratmağı yolu ilə pul yaradırlar. Bank depozitləri bu günlərdə geniş istifadə olunur.

Kommersiya bankları ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təkanverici qüvvələrdənbiridir, və onun yerinə yetirdiyi funksiyalar ölkədə iqtisadi inkişafı

sürətləndirir. Qısaca kommersiya banklarının yerinə yetirdikləri funksiyalar təkrar və daha ümumiləşdirilmiş şəkildə aşağıdakılardan ibarətdir:

1) depozidlərin qəbul edilməsi

Bəzi insanlar əlavə vəsaitə sahibdirlər və bunu etibar edə biləcəkləri bir yerə ya da onlara kar gətirə biləcək bir quruma yatırmaq istərlər. Yəni kommersiya bankının ilk funksiyası depozid almaqdır.

2) Avans kreditlər

Bankin əsas gəlir mənbəyidir. O, həmçinin, qısamüddətli, orta və uzunmüddətli kreditlər də verir

3) Faktura endirimi

Ticarət bankları ayrıca fakturalarını və imkanlarını azaldır. Məsələn, bir iş adamı başqa adamdan bir şey satın alır və bir ay sonra ödəmə sözü verir. Satıcı alıcıya bir faktura yazacaq və bir ay sonra alıcıya satıcıya bir miqdar ödəmə edəcəyi bir əmr olacaq. Başqa sözlə, alıcı bu məbləğin məsuliyyətini qəbul edəcəkdir. Satıcı pula ehtiyac çəkirsə, banka götürəcək və fakturaları endirərək pulu alacaq.

4) Ucuz birja mühiti

Çeklər və layihələr təşkil edərək, bank daha ucuz bir mübadilə mühiti təmin eləyir.

5) Pul köçürmələri

Kommersiya bankı, pulu bir yerdən başqasına transfer etmədə çox köməkçi olur.

6) Qiymətli əşyalar üçün məsuliyyət daşıyır

Banklar həmçinin qiymətli əşyaların təhlükəsizliyini təqdim eləyirlər.

7) Agentlik servisləri

Bank bir təşkilatın vəzifəsini yerinə yetirir. Müşərilər üçün toplayır və ödəyir.

8) İnvestisiya

Banklar ayrıca müxtəlif şirkətlərə və sektorlara sərmayə qoyurlar.

9). Kreditin yaradılması: -

Eyni vaxtda kredit yaradır və genişləndirir.

10) Xarici Ticarət

Xarici ticarəti də maliyələşdirir. Akkreditivlər xarici banklar üçün kommersiya bankları tərəfindən verilir.

11) Qiymətli kağızların alqı-satqısı

Kommersiya bankı öz adından və bir neçə dəfə müştərilərinin adından qiymətli kağızları alır və satır.

12) Dividendlərin toplanması

Bank dividendlərin toplanmasında çox faydalı servislər təklif eləyir və haqq alır.

13) Daimi Sifarişin İcraçıları: -

Müştəri hər hansı bir şəxsə ya da müəssisəyə müntəzəm olaraq ödəmələr etmək üçün banka yazılı şəkildə sifariş verə bilər. Ödəmə də yazılı olaraq dayandırıla bilər.

1.3. Kommersiya banklarının əməliyyatları, onların təhlili və qiymətləndirilməsi

Bank sistemi qlobal iqtisadiyyatın ən vacib elementlərindən biri hesab olunur. Ona görəki o, trilyonlarla maliyə aktivinin idarə olunması və uçotu üçün məsuliyyət daşıyır. Tarixən, bankçılıq konsepsiyası 15-ci əsrdə İtaliyada yaranmışdır və bir sıra İtalyan şəhər dövlətlərinin iqtisadi arenada dünya güclərinə dönüşməsində zəruri rol oynamışdır. Konkret bir konsepsiya kimi, iqtisadiyyatın ümumi rifahi bütün bankların sabitliyi ilə sıx bağlıdır. İnstitusional mənada, banklar investisiya banklarının, investisiya menecerlərinin, maliyə şirkətləri, sığorta şirkətləri və başqa aidiyyəti maliyə təşkilatları toplusunda başqa bir komponent kimi qavranıla bilər. Kommersiya bankları bank sektorunun bir hissəsidir və bütün banklar kimi bütün pul əməliyyatlarıyla məşğul olurlar.

Kommersiya banklari ayri-ayri müəssisə və təşkilatlara, həmçinin , müştərilərinə servis göstərən banklardır. Kommersiya banklari bankçılıq sisteminin başlıca halqası kimi çıxış eləyir. Kommersiya banklari ölkə iqtisadiyyatının azad subyektləridir. Onların müştərilərlə münasibəti kommersiya xarakteri daşıyır. Kommersiya banklarının fəaliyyətinin əsas məqsədi maksimum gəlirin əldə olunmasından ibarətdir. Bank qanunvericiliyinə əsasən bank şəxslərin pul vəsaitlərini cəlb etmək, onları qaytarılma, ödənclik, müddətlilik şərtləri ilə öz adından və öz hesabına yerləşdirmək və müştərilərin tapşırığı ilə hesablaşma əməliyyatlarını həyata keçirmək hüququna malikdir. Beləliklə, kommersiya banklari müştərilərə kompleks şəkildə servis göstərir, bu isə onları məhdud sayda maliyyə əməliyyatları və servisləri göstərən bank olmayan (qeyri-bank tipli) xüsusi kredit təşkilatlarından fərqləndirir. Bankdan fərqli olaraq kredit təşkilatları yalnız bəzi bank əməliyyatlarını gerçəkləşdirir. Kommersiya banklari aşağıdakı funksiyaları gerçəkləşdirir:

- vəsaitlərin depozidə cəlb olunması;
- vəsaitlərin yerləşdirilməsi (invesdisiya funksiyası);
- müştərilərə kassa-hesablaşma servisinin göstərilməsi.

Kommersiya banklari bir tərəfdən sərbəst vəsaitlərin cəlb olunması ilə məşğul olan, başqa tərəfdən isə həmin cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına müəssisələrin, təşkilatların və əhəlinin müxtəlif maliyyə ehtiyaclarının ödənilməsini həyata keçirən xüsusi kredit idarələri kimi çıxış eləyir. Kredit resurslarının cəlb olunması və yerləşdirilməsi üzrə bank əməliyyatlarının iqtisadi əsasını pul vəsaitlərinin formalaşması təşkil eləyir. Bu prosesi təşkil edərək kommersiya bankı cəlb edilmiş kredit resurslarının səmərəli şəkildə yerləşdirilməsini təmin edən kommersiya müəssisəsi kimi çıxış eləyir. Son illər respublikamızda olduğu kimi dünya bank təcrübəsində də mütəxəssislər ziddiyyət təşkil edən iki ənənənin olmasını qeyd eləyir:

1. bank fəaliyyətinin universallaşdırılması;
2. bank fəaliyyətinin ixtisaslaşdırılması.

Ənənəvi olaraq bu ya da başqa əməliyyatlarla məşğul olan kommersiya bankları qarışıq fəaliyyət sferalarına daxil olur. Beləliklə, kommersiya bankının növü (universal, sahəvi, xüsusi təyinatlı, regional və s.) onun yerinə yetirdiyi əməliyyatların məzmunundan, eləcə də ölkə iqtisadiyyatının, kredit münasibətlərinin, pul və maliyyə bazarlarının inkişaf səviyyəsindən aslıdır. Qərb dövlətlərinin bir çoxunun kommersiya bankları hal-hazırda xırda sərmayə həyata keçirərək nəhəng şirkətə kimi hər növ müştərilərin maliyyə tələbatlarının ödənilməsi niyyəti ilə müxtəlif əməliyyatların aparılmasını gerçəkləşdirir.

Onlara aid edilir:

1. depozit hesablarının açılması;
2. vəsaitlərin nağdsız köçürülməsi;
3. əmanətlərin qəbul edilməsi;
4. müxtəlif ssudaların verilməsi;
5. qiymətli kağızların alınıb-satılması;
6. etibarnamə üzrə əməliyyatlar;
7. qiymətli əşyaların seyflərdə saxlanılması və s.

Kommersiya bankının əməliyyatları bank funksiyalarının təcrübədə tətbiqindən ibarətdir. Qanunvericiliyə əsasən bank əməliyyatlarına aşağıdakılar aid olunur:

- Fiziki və hüquqi şəxslərin pul vəsaitlərinin tələb olunanadək və müddətli depozidlərə cəlb olunması;
- Xüsusi və cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına kreditlərin verilməsi;

- Fiziki və huquqi şəxslərə hesablarının açılması və əməliyyatların aparılması;
- Müşdərilərin, həmçinin müxbir bankların tapşiriğine əsasən hesabatların təqdim olunması;
- Pul vəsaitlərinin, veksellərin, ödəmə və hesablaşma sənədlərinin inkassasiyası və müşdərilərə kassa servisinin göstərilməsi;
- Mülkiyyətçi ya da vəsaitlərin sərəncamçisi ilə müqaviləyə əsasən pul vəsaitlərinin idarə olunması;
- Fiziki və huquqi şəxslərdən nagd ya da nagdsız formada xarici valyutanın alınıb və satılması;
- Mövcud qanunvericiliyə müvafiq olaraq qiymətli metallarla əməliyyatların həyata keçirilməsi;

Bank zəmanətlərinin verilməsi.

Bundan başqa Mərkəzi Bankın qanunvericiliyinə müvafiq olaraq kommersiya bankları yuxarıda qeyd edilmiş bank əməliyyatları ilə yanaşı aşağıdakı əməliyyatları da həyata keçirmək hüququna malikdir:

- Üçüncü şəxslərin əvəzinə öhdəliklərin pul formasında həyata keçirilməsini nəzərdə tutan zəmanətin verilməsi;
- Üçüncü şəxslərdən öhdəliklərin pul formasında həyata keçirilməsini tələb etmək hüququnun əldə olunması;
- Məsləhət və informasiya servislərinin göstərilməsi.
- Fiziki və hüquqi şəxslərə sənəd və qiymətli vəsaitlərin saxlanması üçün seyflərin icarəyə verilməsi;

lizinq əməliyyatları.

Kredit təşkilati həmçinin qanunvericiliyə əsasən ona hüquqi şəxs olaraq verilmiş başqa əməliyyatları keçirmək hüququna malikdir. Bütün bank əməliyyatları AZN-la, Mərkəzi Bankın müvafiq lisenziyası olduğu halda isə xarici valyutada həyata keçirilir. Kredit təşkilatına (həmçinin kommersiya banklarına) istehsal, ticarət və sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olmaq qadagan olunur, daha doğrusu, bu əməliyyatları qeyri-bank növlü əməliyyatlara aid etmək lazımdır.

‘Banklar və bank fəaliyyəti haqqında’ Qanunun yuxarıda qeyd edilmiş müddəalarında bank əməliyyatları və servisləri haqqında qeyd olunur. Milli iqtisadi ədəbiyyatda bir çox hallarda bu anlayışlar arasında fərq qoyulmur. Bununla belə, bank servislərinin tərifı “kütləvi əməliyyatlar” kimi verilmişdir. Ancaq belə tərifdə servislərin bank əməliyyatlarından fərqi izah edilmir. Bununla yanaşı, yalnız “müşdəri - bank” qarşılıqlı münasibətləri çərçivəsində bank servislərindən bəhs oluna bilər. Məhz müşdərinin mövcudluğu bankın əməliyyatlarını onun servisi kimi nəzərdən keçirməyə imkan yaradır. Beləliklə, bank servisi - müşdərinin müəyən tələbatının ödənilməsini həyata keçirən bir ya da bir neçə bank əməliyyatlarından ibarətdir. Bundan əlavə, kommersiya banklarının servislərini müəyən ödəmə müqabilində müşdərinin mənafeyinə və onun tapşırığı ilə bank əməliyyatlarının keçirilməsi kimi də göstərmək olar.

Bank servisinin əsas xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar aid edilir:

- Servislərin qeyri-maddi məğzi;
- Banklarda idarə edilən pul vəsaiti resursu yaradılır;
- Bank əməliyyatları və servislərinin keçirilməsi qanunvericiliklə tənzimlənir;
- Yeni bank servisində müşdəri müstəsna hüquqlara sahib deyil;
- Eyni bir bankın bütün filialları eyni bank əməliyyatları və servislərini yerinə yetirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Mərkəzi Bank qanunvericiliyə müvafiq olaraq kredit təşkilatlarına müqavilələr bağlamaq və bank servisləri bazarında inhisarçılıq yaradılmasına istiqamətlənmiş fəaliyyət göstərmək qadagan olunur. Kredit təşkilatlarının nizamnamə kapitali səhmlərin əldə olunması, eləcə də kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə nəzarət edən müqavilələrin bağlanması inhisar əleyhinə qaydalarla ziddiyyət təşkil etməməlidir.

Bankin müştərisi.

Əksər ölkələrin qanunvericiliyinə əsasən bankda hesab açmış və onlarla hüquqi müqavilə bağlamış istənilən (rezident ya da qeyri-rezident) fiziki və hüquqi şəxslər bankin müştərisi hesab olunur. Müqavilənin bağlanması şəraiti zəruridir. Məsələn, Böyük Britaniyada bankda bir dəfə müəyyən bir servis göstərilmiş şəxs hüquqi cəhətdən onun müştərisi hesab edilmir.

Bankin müştəri ilə müqaviləsi.

Respublikamızda kommersiya bankları və onların müştəriləri arasındakı münasibətlər qanunla nəzərdə tutulmuş qayda mövcud olduğu halda müqavilə əsasında nizamlanır. Müqavilə bank və müştərinin əməkdaşlığının əsas müddəalarını müəyyən eləyir. Müqaviləyə əsasən bank və müştərinin işgüzar münasibətləri qarşılıqlı etibar əsasında qurulur. Bank rəsmi olaraq müştərilərinə xidmətlər göstərirlər, müştərilərin tapşırıqlarını yerinə yetirməyi boynuna götürürlər və müştərilərinə təminat verirki, bank işçilərinin bacarığına və onların yüksək peşəkarlığına etibar etmək mümkündür. Müqavilədə kredit və depozidlər üzrə faiz dərəcəsi, bank servislərinin haqqı və onların həyata keçirilmə müddəti, həmçinin ödəmə sənədlərinin işlənmə müddəti, müqavilə şərtlərinə əməl olunmaması halında tərəflərin mülkiyyət öhdəliyi, eləcə də müqavilənin ləğv olunma qaydası və onun başqa zəruri şərtləri qeyd edilməlidir. Müştəri tərəfindən bankin nümayəndəliklərində pul vəsaitlərinə, qiymətli kağızlara və

başqa qiymətli əşyalara sərəncam vermə hüquqları onların ləğv olunması və dayandırılması haqqında xüsusi yazılı təlimatın daxil olmasınadək qüvvədədir. Nümayəndəlik öz vəsaitlərinə sərəncam vermə hüquqlarına edilən dəyişiklikləri bankın onlar haqqında yazılı xəbərdarlıq almasından sonra qüvvəyə minir. Bu vaxt müştəri bankı zəruri əhəmiyyət kəsb edən bütün məlumatlar və onun hüquq qabiliyyəti (məsəlçün, müştərinin həddi buluga çatması) haqqında dərhal xəbərdar etməyi öz öhdəsinə götürür. Kreditlər, depozidlər və əməliyyatlar üzrə komissiya ödəmələri üzrə faiz dərəcələri qanunda bu barədə məlumat olmadığı halda kredit təşkilatı ilə müştəri arasında qarşılıqlı razılıq əsasında müəyən olunur. Kredit təşkilatı bu müqavilənin qüvvədə olma müddətini birtərəfli qaydada dəyişmək hüququna malik deyil. Müştəri banka iddiasını təkcə öz hesabında mövcud vəsaitlər həcmi üzrə, o valyutada və ciddi müzakirə olunmuş hallarda edə bilər.

Bank hesabları.

Demək olar ki, bütün ölkələrdə bank və müştərinin hüquqi cəhətdən qarşılıqlı münasibətləri hesabın açılmasından sonra başlanır. Respublikamızda müştərilər kommersiya bankının razılığı əsasında (qanunda başqa bir hal nəzərdə tutulmamışsa) istənilən sayda və valyutada hesablaşma, depozid və başqa hesablar açmaq hüququna malikdirlər. Məsəlçün, hüquqi şəxs olan müştəri əsas fəaliyyət sahəsi üzrə bir neçə hesaba sahib ola bilər. Bu hesablardan biri də hesablaşma hesabidir. Hesablaşma hesabından əlavə bankın müştərisi həmçinin depozid, ssuda və xarici valyutada olan başqa hesablara da sahib ola bilər. Bank tərəfindən hesabların açılması, aparılması və bağlanması qaydaları həm qanunlar, həm də Mərkəzi Bank tərəfindən təlimatlarla müəyən olunur. Kommersiya bankının, onun rəhbərlərinin və başqa vəzifəli şəxslərinin həmin qaydaların pozulmasına görə məsuliyyəti qanunlarla müəyənləşdirilir. Dünyanın bir sıra ölkələrində müştəri bankdan öz hesabi üçün “xüsusi rejim” tətbiq

olunmasını tələb edə bilər. Xüsusi rejim anlayışı dedikdə, bir çox hallarda bankda müştərinin poçt yazışmasının saxlanması anlaşılır. Bu müştərinin bütün poçtunun bankda qalmasında və onun oradan şəxsən özü ya da etibar elədiyi şəxslərin götürməsində maraqlı olduğu vaxt baş verə bilər. Hesablara xüsusi rejim vasitəsi ilə servis göstərilməsi adi hesablara nisbətən böyük bank xərclərini tələb eləyir, bu səbəbdən də xüsusi hesabın olması bir qayda olaraq yalnız bank rəhbərliyinin icazəsi əsasında həyata keçirilir. Banklar hesabın bağlanması məsələsinə xüsusi diqqət yetirirlər. Bir qayda olaraq hesab üzrə əməliyyatların uzun müddət keçirilməməsi nəticəsində ona “hərəkətsiz hesab” kateqoriyası verilərək bağlanılır. Yerli qanunvericilikdən aslı olaraq müəyyən müddət ərzində “hərəkətsiz” hesablar müsadirə edilmiş elan olunur və dövlət xəzinəsinə verilir. Bəzi ölkələrdə qanunvericilik (məsəlçün, Böyük Britaniyada “Mülkiyyətin müsadirə olunması haqqında” Qanun) bankdan vəsaitlərin dövlətə verilməsindən əvvəl hesab sahibinin aşkar olunması üçün zərurətli səylərin göstərilməsini tələb eləyir (bir çox hallarda bu, qəzetlərdə elanların dərc olunması vasitəsi ilə həyata keçirilir). Banklararası əməliyyatların keçirilməsi prosesində qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq olaraq kommersiya bankları bir-birinə vəsaitlərin cəlb olunmasını və depozidlərin kreditlər şəklində yerləşdirilməsini, müxbir hesablarının yaradılması vasitəsi ilə hesablaşmaların aparılmasını və Mərkəzi Bank tərəfindən verilən lisenziyalarla nəzərdə tutulmuş başqa qarşılıqlı əməliyyatların aparılmasını gerçəkləşdirirlər. Kommersiya bankları hər ay Mərkəzi Banka Azərbaycan Respublikası ərazisində və xaricdə açılmış yeni müxbir hesablar haqqında məlumat verir. Kommersiya bankı ilə Mərkəzi Bank arasında korrespondent münasibətlər də müqavilə əsasında həyata keçirilir. Kredit təşkilatının hesablarından vəsaitlərin köçürülməsi qanunda nəzərdə tutulmuş hallardan başqa onun sərəncamı ya da razılığı əsasında həyata keçirilir. Müştərilərin kreditləşdirilməsi və öz üzərinə götürdüyü öhdəliklərin həyata keçirilməsi üçün kommersiya bankının vəsaitləri kifayət qədər olmadıqda kredit

əldə olunması üçün Mərkəzi Banka onun müəyən elədiyi şərtlər əsasında müraciət edə bilər. Qanunvericiliyə müvafiq olaraq müqavilə bağlayarkən kredit təşkilatı fiziki ya da hüquqi şəxsin tələbinə əsasən öz maliyyə hesabatı haqqında məlumatı, muhasibat balansı, həmçinin keçən il üçün auditor qərarı və cari il üçün aylıq muhasibat balanslarını təqdim etməlidir. Məlumatın verilməsi qaydasının pozulması ya da düzgün olmayan məlumatın verilməsi ilə müştəri və investordlarda yanlış fikir yaratmaq cəhdinə görə kredit təşkilatı qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən məsuliyyət daşıyır. Beləliklə, bir çox kommersiya bankları müasir şəraitdə öz müştərilərinə geniş həcmdə əməliyyat və servislər təklif edər. Universal növlü kommersiya bankları əhəlinin, təsərrüfat təşkilatlarının, firma və şirkətlərin pul vəsaitlərinin cəlb olunması, kredit resurslarının yerləşdirilməsi, pul hesablarının təşkili və idarə olunması üzrə funksiyaları gerçəkləşdirir, müştərilərə müxtəlif bank əməliyyatları və servisləri göstərir.

II FƏSİL. Kommersiya banklarının maliyyə bazarlarında rolunun təsnifatı

2.1. Maliyyə bazarlarında bankların əməliyyatları

Kommersiya banklarının funksiyaları həm də onunla ifadə olunur ki, onlar çox mürəkkəb bazar iqtisadiyyatı və dünya-iqtisadi münasibətlər sistemində bazarın başqa iştirakçıları – istehsalat müəssisələri, ticarət təşkilatları, qeyri-bank maliyyə sektoru və əhali (onların pul axınları üçün) üçün sanki bələdçidir. Kommersiya bankı müştərilərə iki zərurətli fundamental servisi göstərən vasitəçi təşkilatdır: kredit servisləri – iki müxtəlif müştəri qrupuna, onlardan biri, banka öz vəsaitlərini (bankın passiv kredit əməliyyatları) etibar etməklə, özü bankı kreditləşdirir, başqai isə, bankdan borc pul almaqla (bankın aktiv kredit

əməliyyatları), bankda kreditləşir və hesablaşma-ödəniş servisləri (çox vaxt kassa servisləri ilə birlikdə) – özünün bütün müştərilərinə. Bank fəaliyyətinin əhəmiyyətli xüsusiyyətləri sırasına, bir qayda olaraq, aşağıdakılar aid olunur: 1) bank resurslarında cəlb edilmiş və borc vəsaitlərinin üstünlük təşkil etməsi, bu, ilk öncə, əmanətçilərin və kreditorların vəsaitlərinin effektiv istifadəsinə görə yüksək məsuliyyətin yaranmasına səbəb olur; 2) maliyyə bazarlarının fəaliyyət parametrlərinin həddindən artıq hərəkətliliyi, dəyişkənliyi, bu, təkcə iqtisadi deyil, həm də siyasi, sosial və başqa səbəblərlə bağlıdır, əməkdaşlardan, təhlilin və əməliyyatların aparılmasının keyfiyyətinə zərər vurmada, daim analitik gərginlik və yüksək operativlik tələb eləyir; 3) iqtisadiyyatın, demək olar ki, bütün sahələrini təmsil edən ən müxtəlif müştərilərlə daim və eyni anda işləmək, onların ziddiyyətli maraq və məqsədlərini ən müxtəlif, qətiyyət uyğun gəlməyən tendensiyalara, hər bir verilən anda mövcud maliyyə alətlərinə, müxtəlif valyutalara malik bazarlarda uzlaşdırmaq zərurəti; 4) bank məhsullarının (servislərin) qeyri-maddi xarakteri və bankın, demək olar ki, bütün bölmələrinin hər bir belə məhsulun istehsalında iştirakının zərurətliliyi. Kommersiya banklarının ehtiyatları iki mənbədən ibarətdir. a) xüsusi vəsaitlər; b) cəlb edilmiş vəsaitlər. Xüsusi vəsaitlərin tərkibinə səhmdar kapital, resurs və başqa fondlar, bölüşdürülməmiş mənfəət və başqa mənbələrin daxil olduğu özünəməxsus xüsusi kapital aid edilir. Bankın xüsusi kapitalı onun fəaliyyətinin ilk günündən əsaslandığı dayaq rolunu, həmçinin onun, axırıncı mühafizə xətti rolunu oynayır. Cəlb edilmiş vəsaitlərin tərkibinə kreditlər, depozitlər, müştərilərin cari, hesablaşma hesablarındakı, müxbir hesablarındakı vəsaitlər və başqa vəsaitlər aid edilir. Xüsusi vəsaitlərin tərkibinə səhmdar kapital, resurs və başqa fondlar, bölüşdürülməmiş mənfəət və başqa mənbələrin daxil olduğu özünəməxsus xüsusi kapital aid edilir. Bankın xüsusi kapitalı onun fəaliyyətinin ilk günündən əsaslandığı dayaq rolunu, həmçinin onun, axırıncı mühafizə xətti rolunu oynayır. Cəlb edilmiş vəsaitlərin tərkibinə kreditlər, depozitlər, müştərilərin cari,

hesablaşma hesablarındakı, müxbir hesablarındakı vəsaitlər və başqa vəsaitlər aid edilir. Bankların öhdəlikləri - banklar tərəfindən vəsaitlərin cəlb olunması və onun resurslarının formalaşması üzrə əməliyyatlarıdır. Bu əməliyyatların köməyi ilə banklar mənfəət əldə etmək məqsədi ilə kredit verilməsi, qiymətli kağızlara sərmayə qoyulması və s. üçün vəsaitlər toplayırlar. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində bank passivlərinin formalaşması və onların strukturunun optimallaşdırılması, öhdəliklərin mənbələrinin keyfiyyətə səmərəli idarə olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb eləyir. Öhdəliklər həmçinin kreditörün hər hansı vəsait ya da əmlak üzərində öz hüquqlarının itirilməsi və ondan imtina etməsi kimi başqa vasitələrlə də ödənilə bilər. Öhdəliklər keçmiş dövrlərin əməliyyatları (hadisələri) nəticəsində yaranır. Maliyyə hesabatlarında öhdəliklər aşağıdakı qaydada təsnifləşdirilir: tələb olunanadək və 1 aya qədər; 1 aydan 3 aya qədər; 3 aydan 6 aya qədər; 6 aydan 1 ilədək və 1 ildən yuxarı. bankın öhdəliklərində depozidlərlə (Depozit – müvafiq müqavilə şərtləri ilə faizlər ya da komissiya haqlar ödənilməklə ya da ödənilmədən müştərilərin (əmanətçilərin) tələbi ilə qaytarılmasını ya da başqa hesaba köçürülməsini nəzərdə tutan bankın balansında aparılan cari, əmanət (depozit) ya da başqa hesaba qoyulmuş ya da köçürülmüş pul vəsaitidir) bağlı əməliyyatlar mühüm rol oynayır. İqtisadi məzmununa və istifadə müddətlərinə depozidlərin tərkibinə iki hissə daxildir: tələb olunanadək depozidlər və müddətli depozidlər. Tələbolunanadək depozit sahibi tərəfindən bank hesablarına köçürülən və onun sahibinin ehtiyac yarandığında tələb elədiyi depozit formasıdır. Bu vəsaitlər cari depozit hesablarında saxlanılır. Müddətli depozidlər hesablara köçürülərkən müəyyən edilmiş müddət ərzində bank hesablarında saxlanılan vəsaitlərdir. Müddətli depozidlər üzrə hesablara sertifikatlar, veksellər, əhalinin məqsədli və müddətli əmanət hesabları, həmçinin əvvəlcədən müddəti müəyyən edilməyən ancaq asanlıqla təyin edilə bilən hesablar aid edilir. Belə hesablara büdcə vəsaitlərinin saxlandığı və kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirildiyi və s. Hesablar aid edilə bilər. Başqa banklardan alınmış

depozidlər də müddətli adlanırlar, ona görəki belə vəsaitlər həmişə, bir qayda olaraq əvvəlcədən müəyən edilmiş müddətə alınır. Müddətli depozidlərin bir çox parametrləri, o cümlədən subyektləri, məbləgləri, müddətləri, qəbul edilməsi və qaytarılması qaydaları, istifadə üsulları kommersiya banklarının vəziyyətindən aslı olaraq çox fərqli və müxtəlif ola bilər. Bu, bankların öz fəaliyyətlərində seçmiş olduqları istiqamətlərdən, onların maliyyə vəziyyətindən və malik olduqları imicdən aslı olur. Əmanət sahibləri verdikləri pul qədər banklardan alacaqlı olurlar. Başqa bir sözlə, pulunu banka qoyan bir kimsə banka kredit vermiş olur. Bir sıra ölkələrdə ödəmələrin böyük bir hissəsi (təxminən 90 faiz) banklar vasitəsilə olur. Pulun banknot yerinə əmanət şəklində bankda tutulması əmanətçiyə gəlir gətirir. Müddətləri baxımından əmanətləri aşağıdakı şəkildə sıralamaq mümkündür: müddətsiz əmanət; müddətli əmanət. Banklardan istənilən an çıxarılmaq üzrə qoyulan əmanətlərə müddətsiz, müəyən bir müddət sonunda götürülmə ilə qoyulan əmanətlərə isə müddətli əmanət deyilir. Tələb olunanadək depozidlər müxtəlif bank hesablarındakı vəsaitlərin sahibinin pul və hesablaşma sənədlərini yazmaqla ilk tələbdən əldə edə bilməsidir. Bunlara hüquqi şəxslərin cari və hesablaşma hesabında saxlanılan vəsaitlər, müxtəlif təyinatlı fondların vəsaitləri, hesablaşmalardakı vəsaitlər, başqa kreditörlərin vəsaitləri, başqa bankların müxbir hesablarındakı vəsaitlərin qalığı, fiziki şəxslərin tələb edilənədək əmanətlərdəki vəsaitləri və s. aid edilir. Depozid sahiblərinin kateqoriyalarından aslı olaraq depozidləri hüquqi və fiziki şəxslərin depozidlərinə bölmək olar. Depozid əməliyyatının subyektı banklar və pulun sahibləri olan kreditörlər, obyektı isə banka verilən pullar sayılır. Bu hesab sahibi üçün üstünlüyü onun yüksək likvidli olmasıdır. Ancaq onlar üzrə faizlər ya ödənilmir, ya da aşağı faiz müəyən olunur. Nəzərə alsaq ki, dünya bank təcrübəsində bankların cəlb elədiyi vəsaitlərin əsas hissəsini (təqribən 60-70 faizni) müddətli depozidlər təşkil eləyir, bizdə müddətli depozidlərin ümumi depozidlərdə xüsusi çəkisi 2-3 dəfə aşağıdır. Müxtəlif növlü depozid və əmanətlər

üzrə ödənilən faiz siyasəti stimullaşdırıcı rola malik olmalı və müştəriləri öz vəsaitlərini nəinki qısa müddətə, hətta uzun müddətə banklarda saxlamaga təhrik etməlidir. Bankların əsas xərcləri depozid və əmanət servisi ilə bağlıdır. Cəlb edilmiş vəsaitlərin tərkib hissələrindən bir digəri də əmanət qoyuluşlarıdır. Yerli təcrübədə əmanət hesabları yalnız fiziki şəxslərə, xarici təcrübədə isə həmçinin qeyri-kommersiya təşkilatlarına və işgüzar firmalara da açılır. Fiziki şəxslər üçün açılan əmanət qoyuluşlarının müxtəlif növləri vardır: müddətli, uduşlu, məqsədli və s. Azərbaycan Respublikasında mövcud bank qanunvericiliyinə uyğun olaraq əhəlinin əmanətləri bütün banklar tərəfindən, onların nizamnaməsində belə əməliyyatların aparılması üçün Mərkəzi Bankın verdiyi lisenziya əsasında qəbul edilə bilər. Əmanətçi ilə bağlanmış müqaviləyə əsasən bank əmanətçinin qoyduğu pul vəsaitini saxlamayı, əmanət üzrə faiz şəklində və bankların təklif etdiyi başqa formada gəlir ödəməyi, əmanətlə hesablaşmalar üzrə əmanətçinin tapşırıqlarını yerinə yetirməyi tutulmuş şərtlərlə və qaydada geri qaytarmayı öhdəsinə götürür. Banklar ilk növbədə müştərilərin vəsaitlərini cəlb etmək ya da onların vəsaitlərini özündə saxlamaq üçün onlara kifayət qədər yüksək faiz gəliri əldə etməyi təmin etməlidir. Başqa tərəfdən isə banklar kifayət qədər yüksək faiz dərəcəsindən qaçmalıdırlar. Hal-hazırda isə bankar depozid və əmanət əməliyyatları üzrə faiz siyasətini təyin etməkdə sərbəstdirlər. Kommersiya banklarının bu cür siyasətinə müəyyən amillər təsir göstərir. Bankların faiz dərəcəsinə təsir göstərən əsas amillərdən biri Mərkəzi Bankların apardığı uçot siyasətidir. Ona görəki uçot siyasətinin aşağı enməsi ya da qalxması kommersiya banklarının ssuda və depozidləri üzrə faizlərinin aşağı enməsinə ya da qalxmasına səbəb olur. Mərkəzi bankların açıq bazarda apardığı əməliyyatlar da kommersiya banklarının faiz siyasətinə təsir göstərən pul-kredit tənzimlənməsinin əsas metodlarından biridir. Düzdür, bu gün depozid problemi ilk növbədə banka inamla bağlıdır. Onun üçün də, depozidin səviyyəsi, artma meyli bu təsiri özündə demək olar ki, həmişə əks etdirir. Depozidlər içində zəruri

yeri tələb edilənədək depozidlər tutur. İnkişaf etmiş ölkələrdə müştərinin tələbi ilə nagdlaşdırılan ya da başqa hesaba dərhal köçürülən depozidlərdən vəsait çeklərlə silinir. Ödəmə dövryyəsinin böyük əksəriyyəti bu çeklərlə aparılır. Bu hesablar üzrə müştərilərə ya faizlər ödənilir, ya qanunvericiliklə qadagan olunur, ya da bankın servis haqqında güzəştləri ilə müşayiət olunur. Bu əmanətlərin təklifi zəruri bank servisləri olduğundan ödəmə sistemi tez bir zamanda effektivliyini artırdı, işgüzar əməliyyatlar sadələşdi, tezləşdi və təhlükəsizləşdi. Bu gün banklar müddətli əmanətlər servisindən geniş istifadə eləyir. Müddətli əmanət dedikdə müəyyən müddətə bankın istifadəsinə verilən, tələb edilənədək əmanətdən daha yüksək faizli depozid anlaşılır. Bank “portfeli»ndə bankların bu cür müddətli əmanət qəbul elədiyi göstərilir: xüsusi müddətli əmanətlər və götürülməsi barədə qabaqcadan xəbərdarlıq edilən əmanətlər. Qaydaya görə, bu əmanət növündəki vəsait müddət qurtaranadək (blokləşdirilir) və bank tamamilə ondan istifadə eləyir. Vəsait vaxtında götürülməzsə, o cari hesabdakı kimi istifadə olunur. Adətən müddətlər 4 qrupa ayrılır: 30-89 gün, 90-179, 180-359 və 360-dən çox. Bir qayda olaraq müddət uzandıqca faiz dərəcəsi artır. Amma uçot dərəcəsinin aşağı düşəcəyi proqnozu varsa, bu qayda pozula bilər. Faizin müddətlərarası dəyişilməsi şərtləri də ola bilər. Bir qayda olaraq bank balansinin kapital hissəsinə aşağıdakılar daxildir: Adi səhmlər; İmtiyazlı səhmlər; Səhmlərin buraxılışından əldə edilmiş əlavə vəsaitlər; Aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi; Bölüşdürülməmiş mənfəət; İlin əvvəlindən cari tarixədək mənfəət. Bankın məcmu kapitali iki hissədən ibarət olur. İlkini tərkibinə Nizamnamə kapitalı + Səhmlərin emissiyasından əlavə vəsait + Bölüşdürülməmiş xalis mənfəət (İdərəcəli kapital) və Cari ilin mənfəəti + Ümumi resursuar + Kapitalin başqa vəsaitləri (İdərəcəli kapital). Kapitalin məbləği kapitalin aktivlərin və öhdəliklərin həcmindən aslıdır. Kapital bankda iştirak payı olan tərəflərin dividend alınması ya da kapitalin ödənilməsinə münasibətdə müxtəlif hüquqlara malik olma faktını əks etdirir. Mənfəət, bankın fəaliyyətinin effektivlik

dərəcəsinin ölçüsü ya da investisiyalardan (səhmlərdən) daxil olan səmərənin ölçüsü üçün əsas kimi istifadə olunur. Mənfəətin ölçüsü ilə bilavasitə əlaqədar olan elementlər - gəlir və xərclərdir. Gəlir və xərclərin elementləri aşağıdakı kimi təyin olunur: Aktivlər - əvvəlki dövrlərdə baş vermiş hadisələr nəticəsində bank tərəfindən nəzarət edilən və gələcəkdə bank tərəfindən iqtisadi səmərə alınması gözlənilən vəsaitlərdir. Hər bir bankın məqsədi, maksimum mənfəət əldə etməkdir. Bunun üçün banklar aktiv əməliyyatlardan istifadə eləyir. Aktivdə əks olunan gələcək iqtisadi səmərə banka aşağıdakı yollarla daxil olur: 1. aktiv, bank tərəfindən göstərilən servislərdən ayrılıqda ya da başqa aktivlərlə əlaqəli şəkildə istifadə olunduqda; 2. aktiv, başqa aktivlərlə mübadilə olunduqda; 3. aktiv, öhdəliklərin ödənilməsi üçün istifadə olunduqda; 4. aktiv, bankın sahibləri arasında bölüşdürüldükdə. Bir çox aktivlər, məsələn, əsas vəsaitlər fiziki formaya malikdir. Ancaq fiziki forma, aktivin mövcudluğunu müəyən etmək üçün əsas deyil, belə ki, patentlər və müəlliflik hüququ fiziki formaya malik olmamasına baxmayaraq, aktiv hesab olunur, ona görəki bank tərəfindən onlardan gələcəkdə iqtisadi səmərə əldə etmək gözlənilir və nəzarət olunur. Həmçinin mülkiyyət hüququnun olması da aktivin mövcudluğu üçün ilk dərəcəli hesab edilmir. Belə ki, əgər bank əldə olunması gözlənilən mənfəətə nəzarət eləyirsə, icarə olunan əmlak da aktiv kimi tanınır. Bankın aktivləri əvvəlki dövrlərin əməliyyatları və başqa hadisələr nəticəsində yaranır. Yaranmış xərclər ya daradılmış aktivlər arasında sıx əlaqə vardır, ancaq bunlar uyğun olmaya da bilər. Belə ki, bank xərc həyata keçirdikdə, nəzərdə tutulur ki, bu xərc gələcəkdə mənfəət əldə etmək məqsədi güdür, ancaq bu o demək deyil ki, aktiv kimi tanınan obyekt yaranmışdır. Həmçinin müvafiq xərclərin istisna olması, maddənin aktiv kimi tanınmasına mane olmur və mühasibat balansında tanına bilər. Aktivlər – bankın bütün kreditləri, investisiyaları, pul vəsaitləri və əmlakıdır (bank işində istifadə olunmayan əmlak da daxil olmaqla). Aktivlər standart və qeyristandart aktivlər qrupuna ayrılırlar. Standart aktivlər qrupuna

"qənaətbəxş aktivlər" və "nəzarət altında olan aktivlər", qeyri-standart aktivlər qrupuna "qeyri-qənaətbəxş aktivlər", "təhlükəli aktivlər" və "ümitsiz aktivlər" aid edilir. Beləliklə, aktiv əməliyyatların nəticələri bankın balansının aktiv hissəsində əks etdirilir, bu göstəricilər əsasında bankın resurslarının yerləşdirilməsi xarakteri, onlardan istifadənin səmərəliliyi yoxlanılır və təhlil olunur. Aktivlərin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsinin əsas məqsədi bankın aktivlərinin keyfiyyətinin nəticələrinin sənədləşdirilməsidir. Qiymətləndirmə zamanı bütün riskli aktivlər, o cümlədən bütün kreditlər təhlil olunur və onlara Aktivlərin təsnifləşdirilməsi və mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün resursların yaradılması qaydalarına uyğun olaraq müvafiq reytinglər verilir (müvafiq təsnifləşdirmə kateqoriyalarına aid olunur). Bank müntəzəm keçirilən qiymətləndirmənin köməyi ilə problemli aktivlər üzrə risklərin azaldılması üçün vaxtında lazımi tədbirlər görməli və kredit portfeli üzrə mümkün zərərləri minimuma endirməyə qadir olmalıdır. 1 yanvar 2011-ci il tarixinə Azərbaycanda bank sisteminin aktivləri 13,3 mlrd. AZN təşkil eləyir. Aktiv və öhdəliklərə təsir edən fərziyyələr: -faiz dərəcəsinin dəyişməsi; inflyasiya dərəcəsinin dəyişməsi; valyuta məzənnəsinin kəskin dəyişməsi. Bank tərəfindən likvidlik vəziyyətinin dəyişməsinin inkişafının "ən pis", "ən yaxşı" və "ehtimal olunan" ssenariləri tərtib olunmalı və yuxarıda qeyd olunan fərziyyələr daxil olmaqla hər bir ssenari üçün ayrıca meyarlar müəyən olunur.

2.2. Kommersiya banklarının maliyyə bazarlarında qiymətli kağızları

Son dövrdə qiymətli kağızlar bazarında ən aktiv bazar iştirakçıları Almaniyanın universal banklarıdır. Amerikada isə əksinə kommersiya banklarına qeyri-dövlət qiymətli kağızları üzrə əməliyyatları qadanan edilmişdir. Hal-hazırda kommersiya bankları qiymətli kağızlar bazarında peşəkar və peşəkar olmayan iştirakçılar kimi fəaliyyət göstərirlər.

Peşəkar olmayan iştirakçılar kimi kommersiya bankları nizamnamə kapitalini genişləndirmək və borc vəsaitlərini cəlb etmək məqsədilə şəxsi qiymətli kağızlarını buraxırlar. Mərkəzi Bank aşağıdakı peşəkar fəaliyyətləri üçün lisenziya təqdim eləyir:

- broker fəaliyyəti, fiziki şəxslərlə əməliyyatları istisna etməklə;
- fiziki şəxslərlə broker fəaliyyəti üzrə;
- “diller;
- qiymətli kağızlarla etibarlı idarə etmə üzrə;
- depozit fəaliyyəti üzrə;
- klirinq fəaliyyəti üzrə.

lisenziya almaq üçün, kredit təşkilatlarının heyətində hər bir peşəkar fəaliyyəti üzrə ixtisas şəhadətnaməsi olan mütəxəssislər çoxluğu təşkil edilməlidir.

Qiymətli kağızlar bazarında qeyri-peşəkar fəaliyyət, kredit təşkilatları tərəfindən bank əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üçün təqdim olunan lisenziya üzrə yerinə yetirilir.

2. Bankların qiymətli kağızlarla investisiya əməliyyatları

Bankın qiymətli kağızlarla investisiya əməliyyatları birbaşa və dolaylı gəlir əldə edilməsi üçün resursların qiymətli kağızlara qoyuluşunu xarakterizə eləyir. Qiymətli kağızların qoyuluşundan əldə olunan birbaşa gəliri o, dividend, faiz və likvidlik gəliri şəklində alır.

Dolaylı gəlirlər bankların qiymətli kağızlarının nəzarət paketi vasitəsilə müştərilərə təsiri nəticəsində əmələ gəlir.

Qiymətli kağızlara qoyuluşların uçotu “Qiymətli kağızlarla əməliyyatlar” mühasibat balansinin aktiv hesab bölməsində aparılır.

1. borc öhdəliklərinə qoyuluşlar;
2. səhmlərə qoyuluşlar;
3. hesaba alınmış veksellər;

Birbaşa investisiyalar (kapital qoyuluşlara) – bu investisiya obyektlərinin idarə olunması məqsədilə yönəldilən qoyuluşlardır. Bank bu ya da başqa kompaniyanın səhmlərinin nəzarət paketini əldə edərsə, o zaman investisiyaların qiymətli kağızlara qoyulduğu aşkarlana bilər. Bank daimi müştərilərinin ticarət və sənaye müəssisələrinin səhmlərinin nəzarət paketinin sahibi ola bilər. Onda bank müəssisənin istehsal və maliyyə fəaliyyətinə tam nəzarət eləyir və nəticə etibarilə bu müəssisələrdə aparılan kredit əməliyyatlarının təhlükəliliyini azaldır. Mədxil bazasını və fəaliyyətini genişləndirmək üçün bank qeyri-bank maliyyə kompaniyaları kimi iştirak eləyir. (investisiya və sığorta kompaniyaları, qeyri-dövlət təqaüd fondları, lizinq kompaniyaları və s.) Bu kompaniyalar bankdan aslı olur və onların səhmlərinə kapital qoyuluşları birbaşa investisiyaların forması kimi ifadə olunur.

Portfel investisiyaları. vahid şəkildə idarə olunan müxtəlif emitentli qiymət kağızların portfelinin yaranması ilə həyata keçirilir.

Portfel investisiyalarının məqsədi portfeldə yerləşən qiymətli kağızların kurs məbləğinin artmasından əldə olunan mədxilin alınmasıdır.

Qiymətli kağızların portfeli bu tiplərə ayrılır:

Artım portfeli – investisiya kapitalının artırılmasına yönəldilir.

Onun əsasını məbləği artan qiymətli kağızlar təşkil eləyir. Bu portfeldəki cari mədxilin səviyyəsi yüksək deyil.

Mədxil portfeli – yüksək cari mədxillərin alınmasını təmin eləyir. Faiz ödənişləri və dividendlərin məbləği bazar qiymətlərindən yüksək olur.

Riskli kapital portfeli -bura sürətlə inkişaf edən kompaniyaların gələcəkdə yüksək gəlir gətirəcək qiymətli kağızlari daxildir. Bu portfel təhlükəliliyinə görə fərqlidir.

Balanslaşdırılmış portfel – buraya sürətlə artmaqda olan yuxarı gəlirli və təhlükəli kağızlar daxil olunur. Bu portfeldə kapitalın və cari mədxilin artımı bir-birinə uyğunlaşır. Bu portfeldə ümumi təhlükə tarazlaşdırılır.

Xüsusilaşmış portfel – müəyən növlü qiymətli kağızlardan təşkil olunur (xarici qiymətli kağızların portfeli, qismüddətli qiymətli kağızların portfeli).

Kommersiya banklarının investisiya portfellerinin obyektlərin; dövlət, kooperativ, kommersiya (veksel, bankların depozit sertifikatları və s) və bələdiyyəyə məxsus qiymətli kağızlar daxildir.

Qiymətli kağızlar portfelini formalaşdıran kommersiya banklarının mütəxəssisləri bankın investisiya siyasətinə rəhbərlik edirlər.

Böyük banklarda qiymətli kağızların sərbəst idarə edilməsi təmin edilməkdə və analitik şöbələr yaradılmaqdadır. Bank investisiyaları aşağıdakı qruplara ayrılır:

İqtisadi tədqiqat üzrə bank investisiyalarının mədaxili:

1. Yenidən likvidlik üçün qiymətli kağızlara həqiqi qoyuluşlar (alış-veriş üçün qiymətli kağızların balans məbləği)
2. Qiymətli kağızlara həqiqi uzunmüddətli qoyuluşlar (qiymətli kağızlara uzunmüddətli qoyuluşların balans məbləği).

Portfel investisiyası formasında bank resurslarının qiymətli kağızlara qoyuluşları alış-likvidlik sazişi əsasında həyata keçirilir. Səhmlərin və borc öhdəliklərinin əldə olunması likvidlik qiyməti ilə balansda daxil olur:

Dt – əldə edilmiş faktiki qiymətlər üzrə;

Kt – “Kredit təşkilatlarının kassası” – nağd vəsaitlər hesabına qiymətli kağızların əldə olunması zamanı;

Müştəriyə aid hesabat krediti – müştərilərdən qiymətli kağızların alınması vaxtı;

Müddətli və nağd müqavilələrinin reallaşdırılması vaxtı hesablanmışlar tələbat uçotuna əsaslanan hesablar üzrə aparılır. Əldə edilmiş qiymətli kağızların ödənməsi üçün vəsaitlərin köçürülməsi zamanı:

Bank balansında dövlət isdiqrazlarının uçotu cari bazar məbləği ilə ifadə olunur. Bununla əlaqədar, daima qiymətli kağızların yenidən qiymətləndirilməsi həyata keçirilir.

Başqa qiymətləndirilmələrdə isə alışlıkvidlik üzrə əməliyyatların faizli borc öhdəliklərində əks olunur. Burada borc öhdəliklərinin yeni sahibi əvvəlki sahibə faizli mədaxilin müəyən hissəsini ödəyir. Bu onunla bağlıdır ki, borc öhdəliyinin axırncı sahibu, bu öhdəliklərin ay ya da faizli mədaxilin ödəniş müddətinə qədər əldə olunması nəzərə alınmayaraq, mədaxilin bütün məbləğini alır.

Dünya təcrübəsinə uyğun olaraq, borc öhdəlikləri üzrə faiz mədaxili borc öhdəliklərinin sahibində cəmləşir və faiz mədaxilinin ödənişi zamanı cəmlənmiş mədaxilin məbləği bank balansından nəticəyə köçürülür. Bazarda faizli borc öhdəliklərini əldə etmək məqsədi ilə Alici satıcıya faizlə borc öhdəliklərinin müqavilə müddətində toplanmış faizlərini ödəyir.

Bu əməliyyatlar aşağıdakı kimi həyata keçirilir:

Dt – faiz dövrünün başlanması vaxtı sazişin bağlanma müddətinə qədər cəmlənmiş faiz mədaxilinin faktiki qiymətlə əldə olunması:

Kt – “Kredit təşkilatlarının kassası”– nagd vəsaitləri ilə qiymətli kağızların əldə olunması, və ya “Mərkəzi Bankda kredit təşkilatlarının müxbir hesabları”– nagd vəsaitlərlə qiymətli kağızlara görə hesablaşmalar.

Dt – “Faizli borc öhdəlikləri üzrə cəmlənmiş mədaxillərin beh şəklində alınması»
Faizli borc öhdəliklərinin satışı zamanı satıcı alicidan Cəmlənmiş faizli mədaxillərini (fond dövrünün başlangıcından müqavilənin sona çatma müddətinədək mədaxillər) alır.

Faizli borc öhdəliklərinin satışı üzrə əməliyyatlar bu cür ifadə olunur:

Dt “Kredit təşkilatların kassası”– nagd vəsaitlər vasitəsilə qiymətli kağızların reallaşması, və ya “Mərkəzi Bankda kredit təşkilatlarının müxbir hesabları”– nagdsız qaydada qiymətli kağızlar üzrə hesablaşmalar.

Pul vəsaitlərinin uçotu üzrə hesablar qiymətli kağızların reallaşma məbləği ilə debetləşir:

Kt – realizə edilmiş qiymətli kağızların balans məbləğinə:

Kt – əldə edilmiş mədaxilin məbləği

Sonra hesab qalığı təyin olunur və nəticə “Qiymətli kağızlardan əldə edilmiş mədaxillər” hesabına köçürülür.

Bankların qeyri-dövlət qiymətli kağızlarına qoyuluşları bazar qiymətlərinin və qiymətli kağızlar kursu qeyri-daimliyi ilə əlaqədar təhlükənin artması xüsusiyyətinə malikdir. Qiymətli kağızların bazar qiymətlərinin aşağı salınmasının bank fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinə pis təsirlərini önləmək məqsədilə Mərkəzi Bank kommersiya banklarına dəyərsiz, qiymətli kağızlar üçün resurs fondu yaratmaq öhdəliyini təyin etmişdir.

İlki qiymətli kağızlar üzrə resurslar hər rübün ilk iş günündə yaradılır.

İkincisi, resurslar bankın səhmdar cəmiyyətin səhmlərinə qoyuluşu zamanı yaradılır.

Üçüncüsü, resurs yaratmaq üçün bütün qiymətli kağızlar bazar qiymətli və bazar qiyməti olmayan kağızlara bölünməlidirlər.

Mərkəzi Bank dövlət qeydiyyat nömrəsi olan qiymətli kağızların bazar qiyməti olan qiymətli kağızlara aid olmasını göstərən başqa meyarları müəyən etmişdir:

Bura:

- əmtəə birjasinin fond şöbəsinə daxil olan qiymətli kağızlar
- Respublika qəzetlərində qiymətli kağızların birja qiymətlərinin rəsmi olaraq dərc edilməsi
- qiymətli kağızlar dövriyyəsində məhdudiyyətlərin olmaması və s.

Konkret kağızın bazar qiyməti axırncı gündə balans məbləğindən aşağı olarsa, bank Mərkəzi Bank tərəfindən verilmiş qiymətli kağızların qoyuluşu əsasında resurslar yarada bilər. Resurslar balans məbləğinə daxil olan orta bazar

qiymətlərinin aşağı enməsi zamanı yaradılır, ancaq onun məbləği qiymətli kağızların balans məbləğinin 50faiz-ni təşkil etməlidir.

Resursuvarın yaradılması aşağıdakı hesablarda qeyd olunur:

Dt “Qiymətli kağızlarla əməliyyatlar üzrə hesablaşmalar».

Kt “Qiymətli kağızlara qoyuluşların resursuarı».

Resursuar bütün qiymətli kağızların məbləğinin artması və azal-masından aslı olmayaraq, hər bir qiymətli kağız üçün yaradılır. Resursluvarın yaranmasına, Qiymətli kağızlara qoyuluşun yenidən qiymətləndirilməsi şərait yaradır, amma buna baxmayaraq, qiymətli kağızların balans məbləğini dəyişmir.

Qiymətli kağızların bazar qiymətinin balans məbləği üzrə artımı mühasibat tətbiqi ilə müşayiət olunur.

Dəyərsiz qiymətli kağızlar üzrə yaradılmış resursuvarın təshih edilməsi bank tərəfindən kvartal nəticələrinə əsasən həyata keçirilir. Əgər qiymətli kağızların qiyməti hesabat rübünün nəticələrinə görə bazar qiymətlərindən bəla olarsa, resursuvarın məbləğinin aşağı enməsi baş verir.

Bu aşağıdakı kimi tətbiq olunur; Dt “Qiymətli kağızlara qoyuluşların resursuarı”Kt “Qiymətli kağızların əməliyyatlarından əldə olunan mədaxil». Əgər qiymətli kağızların məbləği bazar qiymətlərindən aşağı olarsa, resursuvarın qiymətlərində artım baş verir. Bununla bəla, qiymətli kağızların resurs məbləği balans məbləğinin 50faiz-i təşkil etməlidir.

Resursuara əlavələr olduqda, aşağıdakı şəbəkə yaranır.

Dt “Qiymətli kağızlarla əməliyyatların məxaricləri»

Kt “Qiymətli kağız qoyuluşlarının resursuarı».

Başqa hallarda qaydalarda isə bazar qiyməti olmayan Mərkəzi Bank tərəfindən müəyən olunmuş meyarlarını təmin etməyən qiymətli kağızlar üzrə resursuar yaradılır.

Korporativ qiymətli kağızlarla əlaqəli ehtiyatlar yarandığ vaxt, qiymətli kağızlarının bazardakı qiyməti rübdəki sonuncu iş günündə cari likvidlik

qiymətiylə qəbul edilir. Bazar qiyməti olmayan korporativ qiymətli kağızlar üzrə resurs onların balans məbləğinin 50 faiz-i miqdarında təşkil olunur.

Qiymətli kağızların reallaşması zamanı resursunun məbləği “Qiymətli kağızlarla əməliyyatlardan əldə edilmiş mədaxillər” hesabına köçürülür.

Bu vaxt sıradaki keçid həyata keçirilir:

Dt “Qiymətli kağızlara mümkün qoyuluşların resursuarı»

Kt “Qiymətli kağızlarla əməliyyatlardan əldə edilmiş mədaxillər».

Beləliklə, dəyərsiz qiymətli kağızların resursuarı bank üçün realizə edilmiş qiymətli kağızların məbləğinin aşağı enməsi ilə bağlı itkiləri aradan qaldırır, ona görəki bu resursuar hesabına itkilərin əvəzi ödənilir.

3. Bankların qiymətli kağızlarla broker və “diller əməliyyatları

Müasir dövrdə qiymətli kağızlar bazarında banklar maliyyə brokerləri kimi müştərinin göstərişi ilə qiymətli kağızların alış-likvidlik funksiyasını vasitəçiliklə yerinə yetirirlər. Komisioner kimi iştirak edən banklar qiymətli kağızların alış-satışı üzrə əməliyyatlarının müştərilərinin hesabına gerçəkləşdirirlər. Belə hallarda bank komissiya müqaviləsi əsasında fəaliyyət göstərir. Bu vaxt bank öz adından, ancaq müştərinin hesabına bir neçə müqavilənin bağlanmasını öhdəsinə götürür. Komissiya müqaviləsi müəyyən müddətə bağlanılır. Qiymətli kağızların alış-satışı üzrə sənədləri banklar öz müştəriləri üçün, müqavilənin əsasında bağlaya bilirlər. Tapşırma sənədi ilə əsasən bank, müştərilərin (vəkalətçi) hesabına müəyyən hüquqi fəaliyyəti həyata keçirə bilər. Sənədin həyata keçirilməsindən ötrü bank sənəddə müəyyən edilmiş şərtlərə əsasən mükafat alır. Banklar qiymətli kağızların alış-satışı üzrə sənədləri birja ya da birjadan kənar bazarlarda tətbiq edə bilər. Əməliyyatların həyata keçirilməsi zamanı banklar “dillər kimi iştirak eləyirlər.

Kommersiya bankları dövlət isdiquaz bazarında “diller fəaliyyətini həyata keçirmək üçün Mərkəzi Bankla müqavilə bağlamalıdır.

“diller isdiqrazlar üzrə sazişləri şəxsən və şəxsi hesabi vasitəsilə bağlamalıdır. Sonra isə o, isdiqrazları investdora satır, investdora şəxsi mülkiyyət hüququna malik hüquqi ya da fiziki şəxslərdir. İnvestor “diller ilə servis barəsində müqavilə imzalayır.

İstiqraz bazarının bütün dillerləri, Mərkəzi Bankla müqaviləyə əsasən subdepozitor funksiyasını yerinə yetirirlər.

Bunun üçün hər bir dillərə depozitdada 2 “depo”hesabi açılır:

Hesab “A”– dillərə məxsus isdiqrazların uçuşu üçün hesab;

Hesab “B”– investdora məxsus bütün isdiqrazların məbləğinin hesab-landığı hesab.

İnvestorların “depo”hesabları üzrə uçuşu dillerin investdora saziş servisinə yönəldilən subdepozitor üsulu ilə həyata keçirilir. İnvestor bir subdepozitorin çərçivəsində yalnız bir “depo”hesabına malik ola bilər. Ancaq, investdor bir neçə “dillərlə müqavilə bağlamışsa, bir neçə subdepozitdada “depo”hesabını açar bilər. İnvestor alış-likvidlik sazişinə əməl etmədən, bir subdepozitorin “depo”hesabından isdiqrazları başqa subdepozitorin “depo”hesabına köçürə bilər.

İkinci, bazarda sövdələşmədən əvvəl “dillərlər depozidar şəxsi “ticarət”subhesablarında resursda olan isdiqrazlara malik olmalıdırlar. Ticarət subhesabi “dillerin “depo”hesabına uyğun subhesabdır. Sövdələşmələrin sonunda etibarnaməyə əsasən “diller-saticıların ticarət subhesablarından isdiqrazlar “diller alıcıların ticarət subhesablarına tədarükü həyata keçirilir. “dillərlərin ticarət subhesabları üzrə əməliyyatların həyata keçirilməsindən sonra, “dillərlərin şəxsi hesabına alınmış isdiqrazlar “A”hesabından, investdora üçün alınmış isdiqrazların “B”hesabına köçürülür.

İkinci bazarda isdiqrazların dövrüyyəsi təkcə alış-likvidlik formasında ticarət sistemi üzrə həyata keçirilir. Ticarət sistemi isdiqraz bazasında “diller ya da investdor kimi iştirak etmək hüququna malik deyildir. İnvestorun göstərişlərini

yerinə yetirdikdə isdiqraz bazarinin “dilləri maliyə brokeri funksiyasını gerçəkləşdirir, onun üçün də belə əməliyyatların uçuotu qiymətli kağızlar bazarında bankın broker əməliyyatları uçuotu qaydası ilə həyata keçirilməlidir.

Broker müqavilələri üzrə bankdan müştərilərə vəsait köçürülməsi bu hallarda baş verə bilər:

– əgər müştərinin bu bankda hesabi açılıbsa; Müştərinin cari hesabının debeti;
Kt “Müştərinin qiymətli kağızlarla broker əməliyyatlarından və başqa maliyyə aktivlərindən alınan vəsaitləri»

– əgər müştəri bankda cari hesaba malik deyilsə və bu vəsaitləri başqa bankdakı hesabından köçürürsə;

Dt “kredit təşkilatlarının respublikanın Mərkəzi Bankında müxbir hesabları»

– əgər müştəri isdiqraz almaq üçün nağd vəsait təqdim eləyirsə;

Dt “kredit təşkilatlarının kassası»

Broker müqavilələri üzrə komisiyon mükafatı ödənildikdə bu hesablaşmalar aparılır:

Kt “Qiymətli kağızlardan alınan gəlirlər”(mədaxil)

4. Bankın trust (ehtibar) əməliyyatları

Trust (trust-etibarlı idarə etmə) – müştərini vəsaitləri (əmlakı, pulu, qiymətli kağızları) və müqavilə göstərişi üzrə əməliyyatlardır. Etibarlı idarə etmənin müqavilə şərtlərinə görə, birtərəf (idarə etmənin təşkilatına) digər tərəfə müəyyən müddətə mülkiyyətinin idarə edilməsi səlahiyyətini verir. Etibarlı idarə etmənin rəhbəri isə bu, mülkiyyətin təşkilatların maraqlarına uyğun idarə olunmasını öhdəçiliyinə götürür. İdarə etmənin rəhbəri bu mülkiyyət üzərində müxtəlif hüquqi və fiziki fəaliyyəti həyata keçirmə hüququna malikdir. Ancaq, bu zaman o yalnız öz adından çıxış edə bilər.

Etibarlı idarə etmənin obyektlərinə müəssisələr, mülkiyyət kompleksləri, daşınmaz əmlaka aid xüsusi obyektlər, qiymətli kağızlar, qeyri-sənəd təyinatlı qiymətli kağızlar daxil olur.

Bankin təcrübəsində trast əməliyyatlarının yaradılınması və inkişaf etdirilməsi müəyyən obyektiv səbəblərlə nəticələnməməkdədir.

Birinci olaraq, bank əməliyyatlarında kredit növlərinin gəlirləri, satılma səviyyəsində əməliyyatların mədaxillərinin artması problemivardır.

İkinci, sənaye müəssisələrinin müştərilərinin bankda daha geniş servislər alınması ilə bağlı inkişaf edən maraqları.

Üçüncü, kredit kapitalı bazarında rəqabətin kəskinləşməsi, müştərinin cəlb olunması üçün bankların mübarizəsi, fiziki və hüquqi şəxslərə təqdim olunan servislərin inkişafı.

Dördüncüsü, banklar üçün etibarlı əməliyyatların üstünlüyü aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

- a) vəsaitlərin cəlb edilməsi üçün qeyri-məhdud imkanlar; bankın gəlirləri müştərilərin sayının çoxalması ilə artır;
- b) bank işinin aydın strukturu; müştərilərə servislə bağlı bütün əməliyyatlar ayrı-ayrı şöbələrdə cəmləşir ya da yalnız bir funksional şöbədə toplaşır;
- v) etibar əməliyyatlarının həyata keçirilməsində yüksək olmayan bank məsrəfləri;
- q) bankın müxbir münasibətlərinin genişlənməsi, banklararası bazarda bankın vəziyyətinin yaxşılaşması, bank şöhrətinin artımı.

Trast əməliyyatları ölkədə bank təcrübəsində yeni növlərdəndir. Etibarlı idarə etmənin rəhbərləri yalnız Azərbaycan Respublikasının hüquqi ya da fiziki şəxsləri ola bilər. (mülkiyyət sahibləri, himayədarlar, vəsiyyətnaməni yerinə yetirənlər)

Etibarlı idarə etmənin mülkiyyət tərəfi ilə (idarə etmənin təşkilatçısı və etibarlı rəhbər – kredit təşkilatı) həyata keçirmək üçün 5 illik idarə müqaviləsi yazılışı şəkildə bağlanılır.

Etibarlı idarə etmənin obyektinə kredit təşkilatları üçün pul vəsaitləri (AZN və xarici valyuta ilə), qiymətli kağızlar, təbii qiymətli daşlar, qiymətli metallar,

istehsal maliyə alətləri ola bilər. Təsərrüfat ya da operativ idarə etmədə yerləşən mülkiyyət etibarlı idarə etməyə təqdim olunur.

İdarəetmə təşkilatlardan etibarlı idarəçilərə verilən mülkiyyət həm idarə etmə təşkilatçısının, həm də etibarlı idarəçinin xüsusi mülkiyyətindən ayrılmalıdır. Kredit təşkilatlarda etibarlı idarə etmə üzrə əməliyyatlar xüsusi balansda həyata keçirilir. (etibarlı idarə etmə hesabında). Müqavilə üzrə bu xüsusi balansın əsasında bankın köçürülmüş balansini təşkil eləyir.

Kredit təşkilatların idarə strukturunun qərarı ilə bank idarə etməsinin ümumi fondu yaradılır. Bu fondun yaradılması üçün şəxsi mülkiyyətin ümumi payının birləşdirilməsi həyata keçirilməlidir.

BIÜF yaradılması haqqında qərarı kredit təşkilatları tərəfindən işlənilib hazırlanmış iki sənədi uyğun qəbul olunur:

- investisiya bəyannaməsi
- BIÜF yaranması üçün ümumi şərtlər. “Ümumi şərtlər”in tərkibinə bunlar daxildir:
 - hüquqların təsviri və etibarlı idarə etmə təşkilatlarının vəzifəsi;
 - mülkiyyət növlərinin təsviri (BIÜF-də etibarlı idarəçi tərəfindən qəbul edilmiş);
 - idarə etmə təşkilatçılarına təqdim olunan hesablaşma vaxtı və onun həcmi;
 - etibarlı idarəçinin mükafat ölçüsü.

İnvestisiya bəyannaməsinə BIÜF mülkiyyətə aid pul məbləği haqda informasiya daxildir:

- mülkiyyət növünün hər bir payı,
- hər cür qiymətli kağızların payı.
- BIÜF investisiyasının portfelinə daxil olanlar, yəni: valyuta qiymətlilərində yerləşən vəsait paylarında aid olunmaqdadır.

Etibarlı idarəçisi BIÜF idarəsini təşkilatçılarının mülkiyyətini idarə etmək niyyəti ilə investisiya bəyannaməsinə əməl etməlidir. İnvestisiya bəyannaməsi BIÜF-in fəaliyyəti bitənədək dəyişdirilə bilməzdir.

Kredit təşkilatları uçot və əməliyyatların ayrı-ayrı həyata keçirildiyi müəyyən qədər BIÜF yarada bilirlər.

BIÜF kredit təşkilatlarının aşağıdakı tələblərə cavabı zamanı yaradılır.

1. bir ildən az olmayaraq fəaliyyət göstərsə;
2. BIÜF yaradılması haqqında qərarın qüvvəyə mindiyi müddətdən əvvəl iqtisadi normativlər, resurs tələbləri, öhdəlikləri yerinə yetirilsə;
3. BIÜF yaradılması haqqında qərarın qəbul olunması müddətindən əvvəlki sonuncu 4 rüb ərzində itkiləri olmazsa.

Kredit təşkilatı BIÜF-i Mərkəzi Bankda qeydiyyatdan keçirilməlidir. BIÜF-nin qeydiyyatı üçün kredit təşkilatı qeydiyyat orqanına növbəti sənədləri təqdim etməlidir:

- Qeydiyyat üçün ərizə;
- BIÜF mülkiyyəti yaranması və idarə etməsi üzrə ümumi şərtlər;
- İnvestsiya bəyannaməsi;
- Kvartalin sonunda mühasibat balansı (ikinci qaydali hesablar üzrə);
- Kredit təşkilatının fəaliyyətinin mütləq iqtisadi normativlərinin hesablaşmaları, mütləq resurs tələblərinin və öhdəliklərin həyata keçirilməsinə aid BIÜF-i quran kredit təşkilatları ilə idarə etmənin təsisçiləri arasında müqavilə yazılı şəkildə bağlanır. Etibarlı idarə etmə müqaviləsinin bağlanması üçün kredit təşkilatı “Ümumi şərtlər»i dərc edə bilər.

Mülkiyyətin etibarlı idarəedilməsi müqaviləsində bir tərəfin digər tərəfə hansı müddətə və hansı mülkiyyəti təqdim etməsi, işlərin təşkili, hesablaşma qaydaları, əlaqələrin texniki şərtləri, tərəflərin hüquq və vəzifələri, onların qarşılıqlı məsuliyyəti əks olunmalı və mülkiyyət idarəsi üzrə etibarlı idarə etməni ayrı-ayrı fəaliyyətinin məhdudiyyətləri əvvəlcədən şərtləşdirilməlidir.

Belə ki, BIÜF şəxsi aktivlərin yalnız 15 faiz-ni bir emitentin qiymətli kağızlarına qoya bilər. BIÜF-ə daxil olan vəsaitlər üzrə başqa əməliyyatları investisiya bəyannaməsinə uyğun həyata keçirilməlidir.

BIÜF hər bir təsisçisinə etibarlı idarəçi pay iştiraki sertifikatı təqdim etməlidir. Pay iştiraki sertifikatı mülkiyyət deyil və alış-likvidlik müqaviləsinin tərkibi ola bilməz.

Etibarlı idarə etmə müqaviləsi dayandırıldıqda mülkiyyət idarə etmənin təsisçisinə köçürülür.

Kredit təşkilatı BIÜF-in idarə etmə təsisçisinə ildə bir dəfə növbəti göstəriciləri təqdim etməlidir.

- BIÜF-də etibarlı idarə etmə təsisçisinin pay ölçüsü haqqında pay hesabatı müddəti ərzində məlumat;
- BIÜF-də etibarlı idarə etmənin başqa təsisçilərinin pay ölçüləri haqqında məlumatı;
- Mülkiyyət sahibinin hesabat vaxtında hesabatın təşkili tarixinə məxarici haqqında məlumatı;
- Hesabat müddətində etibarlı idarəçinin aldığı gəlir haqqında məlumatı;
- İdarəetmə təsisçisinin pay sertifikatına daxil olan gəlirlər haqqında məlumat;
- İnvestisiya bəyannaməsinə uyğun tərtib olunan investisiya portfelinin tərkibi haqqında məlumat.

2.3. Kommersiya banklarının fəaliyyətində Bakı Fond Birjasının rolunun təkmilləşdirilməsi

Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti formasında yaradılmış Bakı Fond Birjasi (BAKİ FOND BIRJASI) hazırda kommersiya təşkilatı kimi fəaliyyət göstərir. Birja 2000-ci il tarixdə Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin dəstəyi ilə səhmdar tərəfindən yaradilib. Hal-hazırda isə İstanbul Fond Birjasi də həmçinin daxil olmaqla birjanın iyirmi səhmdarı var.

Bakı Fond Birjasi aşağıdakı maliyyə alətləriylə ticarəti təşkil etməkdədir:

1. Səhmlər
2. Korporativ isdiqrazlar
3. Dövlət qiymətli kağızları
4. Repo

Bunlarla yanaşı, Bakı Fond Birjasi özünün aylıq bülletenlərini çıxarır. Bülletendə Birjada tədavül edən qiymətli kağızların qiymətləndirilməsi, qeydiyyatdan keçirilməsi və məzənnə haqqında məlumatlar dərc olunur.

Bakı Fond Birjasinin əsas missiyası isə qiymətli kağızların satılmasını təşkil etməkdir. Birja qiymətli kağızların, əməliyyatlar vasitəsilə uzunmüddətli kapital qoyuluşlarına dönüşməsinə imkan yaradır. Birja prosesi müəyən sayda mərhələni əhatə eləyir. Alıcı və satıcı üçün fərqi mərhələlər vardır.

Alıcı üçün mərhələlər bunlardır:

- Alqı sifarişlərinin tərtibi və qeydiyyatı;
- Sifarişlərin birja satışlarına çıxarılması və onların icrası;
- Əqdlərin qeydiyyatı və onlar üzrə hesablaşmalar.

Satıcı üçün isə birja prosesinin mərhələləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- listing;
- Satqı sifarişlərinin tərtibi və qeydiyyatı;
- Sifarişlərin birja satışlarına çıxarılması və onların icrası;
- Əqdlərin qeydiyyatı və onlar üzrə hesablaşmalar;
- Qiymətli kağızların təqdim edilməsi.

Fond birjasinin nizamnamə fondunun minimum məbləği 5 mlrd. AZN həcmində müəyən olunur. Birja adi adli səhmlərdən başqa başqa qiymətli kağızlar buraxa bilməz.

Bakı Fond Birjasinin öz depozitarisi olduğundan qiymətli kağızlari kağız və elektron formatda saxlaya bilir. Bakı Fond Birjasinin maliyyə institutlari üçün topdan satış bazarini təşkil edən dövlət qiymətli kağızların (xəzinə vekselləri və AMB-nin notları) depozitarisidir. Depozitari Bakı Fond Birjasinin tərkib hissəsi olaraq müstəqil təşkilat deyildir. Buna görə də, depozitarinin fəaliyyəti ilə bağlı hər-hansı qərarların çıxarılması bütövlükdə Bakı Fond Birjasinin ixtiyarındadır. Bakı Fond Birjasinin cəmi on səkkiz səhmdari vardır ki, səhmlər onların arasında bərabər paylanılmışdır.

Nəticə və təkliflər

İstehsal münasibətləri dinamikasının yuxarı səviyyəsi, əmtəə - pul - bazar münasibətlərinin formalaşmasına xüsusi diqqət, hazırkı pul-kredit siyasətinin və bankçılığın idarə edilməsi barədə dəqiq olan strategiyaların işlənilib hazırlanmasını vacib qılır. Təhlil göstərir ki, pul-kredit sahəsində təşkilati iqtisadi problemlərin həlli kredit qoyuluşunun səviyyələrindən, bank kapitalinin təmərküzlənməsi əsasında, kreditlərlə depozitlər üzrə orta faiz dərəcəsi, resursların cəlb olunması xüsusiyyəti və bir neçə başqa amillərə birbaşa olaraq bağlıdır. Müasir iqtisadi əlaqələr şəraiti vəziyyətində bankların davranış siyasətinin işlənilib hazırlanmasında proqnozlaşdırma, rəqəbiyyət statistik metodları və o cümlədən, mütəxəssis rəylərinə əsaslanan modellər istifadə olunmalıdır. Stabil iqtisadi şəraitdə Mərkəzi Banklar öz inkişafının strategiyasını adətən 5-10 il qabaqcadan müəyyən edir və konyuktura bağlı olmaqla hər il, strategiyasında dəyişiklik etməklə, onu gerçəkləşdirirlər.

Ötən illər ərzində bir yandan bankların inkişafı, böyüməsi və birləşməsi prosesi baş vermiş, digər yandan bir sıra zəif kapitallaşmaqda olan bankların fəaliyyəti dayandırılmışdır. Son zamanlarda dövlət banklarının restrukturizasiyasına davam edilmişdir. Beynəlxalq Bankın özəlləşməyə hazırlanması və o cümlədən, Kapital Bankın da həmçinin özəlləşdirilməsi yerinə yetirilmişdir. Özəl bankların konsolidasiya olunması, kapitallaşması, onların sağlamlaşdırılması yönündə müəyyən tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bankçılıq sahəsində rəqabətqabiliyyətlik proseslərini möhkəmləndirmək niyyəti ilə xarici kapitallarının milli bank sistemində iştirak rejimi liberallaşdırılmışdır. Son illər ərzində pul-kredit siyasəti alətlərinin normativ-metodoloji bazasının böyüdülməsi tədbirləri davam etdirilmişdir. Depozit əməliyyatları, veksellərin təzədən uçot əməliyyatları kimi tətbiq oluna biləcək potensial müasir tənzimlənmə alətlərinin normativ bazası yaradılmışdır.

Müstəqilliyimizi qısa müddətdə əldə etməyimizə baxmayaraq, ölkəmizdəki kommersiya bankları sahəsində böyük irəliləyişlər vardır və gələcək inkişaf trendi yolundadır. Keçən dövr ərzində Azərbaycanda bankçılığın bazar münasibətləri və prinsipləri əsasında təşkil edilməsi və bu sahənin fəaliyyətinin tənzimlənməsi vacib vəzifələrdən olmuşdur.

Bütün müsbət cəhətlərə və inkişaf trendinə baxmayaraq bu sahədə bəzi problemlər hələ də öz həllini gözləməkdədir. Bunlardan biri kimi istehsal infrastrukturunun inkişafında onların rolunu göstərmək olar. Yeni layihələrin həyata keçirilməsinin əsas maliyyələşmə mənbələrindən birinin bank kreditləri olduğunu nəzərə alsaq bu sahədə beynəlxalq təcrübənin tətbiq edilməsi vacib vəzifələrdəndir. İqtisadiyyatının və istehsal infrastrukturunun inkişafında kommersiya banklarının fəaliyyətinin yüksək səviyyədə olmaması, yeni istehsal müəssisələrinin yaradılmasında onların rolu həmçinin, digər bank əməliyyatlarında tənzimlənmənin kifayət qədər həyata keçirilməməsi riski və qaytarılmayan kredit problemi və s.

Məhz bu sahədə hüquqi-tənzimləyici fəaliyyətin güclənməsi, müvafiq tənzimləyici qanunvericilik mexanizmlərinin yaradılması, bank sektourunda kommersiya bankları arasında güclü rəqabət səviyyəsinin təmin edilib saxlanması, onları beynəlxalq səviyyədəki yeniliklərin tətbiq edilməsinə həvəsləndirən və təşviq edən tədbirlər sisteminin təmin edilməsi və onların biznes və sahibkarlıqla əlaqələrinin gücləndirilməsi kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi bu sahədə həllini gözləyən başlıca tapşırıqlardan olacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Prof. Dr. Z. F. Məmmədov - Bank fəaliyyətlərinin əsasları
2. Bəyalı Ataşov – Maliyyə bazarları
3. Rəfiq Bəşirov – Bank işi
4. Mübariz Bağirov – Banklar və bank əməliyyatları
5. Dos. Z.H.İbrahimov – Pul və banklar
6. www.investopedia.com
7. www.economicsdiscussion.net
8. www.economy.gov.az
9. www.smallbusiness.chron.com
10. www.paratic.com
11. www.nedir.com
12. www.wikipedia.org
13. www.export.gov